

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Природничо-економічний факультет
Кафедра географії та методики її викладання

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ПРОВЕДЕННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ЕКСКУРСІЙ З УЧНЯМИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ І ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ

Виконав: здобувач освіти 2 курсу Geo1-M24 групи
Спеціальності 014 Середня освіта (за предметними
спеціальностями)

ЙОВІН Марія Василівна

Керівник: ЧЕРНЮК Г.В. , к.г.н., доцент

Рецензент: ЛІСОВСЬКИЙ А.С., к.г.н., старший
викладач

Кам'янець-Подільський - 2025 р.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. МІСЦЕ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ЕКСКУРСІЙ В СИСТЕМІ ПОЗАУРОЧНОЇ РОБОТИ СПРЯМОВАНОЇ НА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ.	5
1.1 Екскурсія в системі позаурочної роботи	5
1.2 Дослідницький підхід при формуванні екологічних цінностей.	9
1.3 Методи географічних досліджень організації географічних екскурсій.	13
1.4. умови безпечної організації досліджень	16
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ З ГЕОГРАФІЇ.	22
2.1. Типи навчальних екскурсій	22
2.2. Етапи географічних екскурсій.	24
2.3. Дослідження в структурі географічних екскурсій	26
РОЗДІЛ 3. МІСЦЕ ГЕОГРАФІЧНИХ ЕКСКУРСІЙ ЕКОЛОГІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ	30
3.1. Екскурсії в курсі загальної географії	30
3.2. Екскурсії в курсі географії материків та океанів	34
3.3 Навчальні екскурсії з курсу фізичної географії України	37
3.4 Навчальні екскурсії з економічної та соціальної географії України.	39
4. ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ З ГЕОГРАФІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ	41
4.1. Формування екологічної свідомості та світогляду під час географічних екскурсій з вивчення природних об'єктів.	41
4.2. Дослідження екологічного стану міського парку	45
РОЗДІЛ 5. ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ З ГЕОГРАФІЇ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ	49
5.1. Переваги екологічної освіти в структурі географічних екскурсій.	49
5.2. Недоліки екологічної освіти в структурі географічних екскурсій	54
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60

ВСТУП

Сучасні виклики до системи середньої освіти загалом, та в Україні зокрема, потребують реалізації дієвих технологій сприйняття навчальної інформації та мотивації освіти. Це може бути забезпечене пошуком нових чи удосконаленням традиційних форм освітньої діяльності. У системі природничої освіти де необхідне вивчення складових середовища (географічної оболонки) необхідні форми які передбачають контакт із об'єктами, що вивчаються безпосередньо. Такі можливості створює позаурочна робота.

Позаурочна робота є невід'ємним компонентом освітньої діяльності у сфері географії. Процес отримання навчальної інформації та здобуття спеціалізованих компетентностей шляхом безпосереднього чуттєво сприйняття об'єктів і явищ у структурі позакласних заходів дозволяє сформувати цілісну систему світосприйняття та причинно-наслідкових зв'язків. Найкращий досвід такої організації демонструють формати екскурсій. Відповідно розробка і проведення географічних екскурсій є одним із головних дидактичних завдань вчителя географії.

Формування екологічних цінностей є провідним результатом реалізації навчальних екскурсій і критерієм їх ефективності. Відповідно пошук моделей взаємодії учителя та здобувачів освіти має бути спрямований на відхід від пасивних технологій сприйняття інформації та переорієнтацію на інтерактивні, зокрема – дослідницькі. Останні відповідають пріоритетам нової української школи та суспільним вимогам до організації освітнього процесу.

Об'єкт – дослідницька діяльність в системі позаурочної роботи з географії

Предмет – географічні екскурсії як ефективний засіб організації позаурочної дослідницької роботи з географії.

Мета визначення освітньої ефективності дослідницької роботи під час географічних екскурсій для формування екологічних цінностей та світогляду.

Завдання :

1. Встановити підходи до ефективної реалізації позаурочної дослідницької роботи у форматі географічних екскурсій для формування екологічних цінностей та світогляду;
2. Розглянути принципи структуризації екскурсій;
3. Проаналізувати досвід визнаних фахівців-практиків та реалізувати педагогічний експеримент для підтвердження гіпотези дослідження;
4. Здійснити оцінку ефективності дослідницької діяльності географічних екскурсій для формування екологічних цінностей та світогляду.

Методи дослідження. Робота із фаховою літературою, організація педагогічних спостережень та експерименту, робота із статистичними даними.

Практичне значення – розроблені та проведені авторські екскурсії з географії з доведеним потенціалом розвитку екологічного світогляду на базі формування екологічних цінностей через дослідницьку діяльність.

Структура та обсяг роботи. Робота включає: вступ, чотири розділи, висновки, список використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. МІСЦЕ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ЕКСКУРСІЙ В СИСТЕМІ ПОЗАУРОЧНОЇ РОБОТИ СПРЯМОВАНОЇ НА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ.

1.1 Екскурсія в системі позаурочної роботи

Позаурочна діяльність є важливою та невід'ємною складовою загальної системи виховної роботи в школі. Саме під час таких занять учні поступово опановують соціальний досвід, необхідний для повноцінного життя в суспільстві, засвоюють загальноприйняті цінності та норми, що відповідають вимогам сучасного світу.

Ефективність виховного процесу значною мірою залежить від того, наскільки уважно педагоги враховують індивідуальні особливості кожної дитини: її природні здібності, темперамент, схильності та пізнавальні інтереси. Особливо це стосується молодших школярів, для яких правильний вибір виду діяльності має вирішальне значення. Чим більше освітній процес буде зорієнтований на особистість учня, тим помітнішими будуть позитивні результати.

Позаурочна виховна робота створює найбільш сприятливі умови для гармонійного розвитку школярів. Вона охоплює різні форми організації спільної діяльності дітей і педагогів після завершення уроків, передбачає проведення пізнавальних, творчих і виховних заходів, розрахованих як на широкий учнівський загал, так і на окремі групи з урахуванням їхніх потреб. Саме тому позаурочна діяльність сприяє всебічному розвитку особистості та формуванню активного, свідомого учня.

Особливості організації позаурочної освітньої роботи у закладах освіти висвітлені у публікаціях таких науковців: В. Новосельський, С. Гончаренко, В. Постовий, В. Оржеховська, К. Чорна, Л. Хлебнікова. Психолого-педагогічні технології реалізації дослідницької діяльності для реалізації зазначеного напрямку розкривають: М. Борщевський, Л. Соколова, Д. Бех, А. Гречишкіна, С. Максименко, О. Крутенський.

Аналіз структури напрямків позаурочної діяльності демонструє такі її основні напрямки (Рис 1.1.1.):

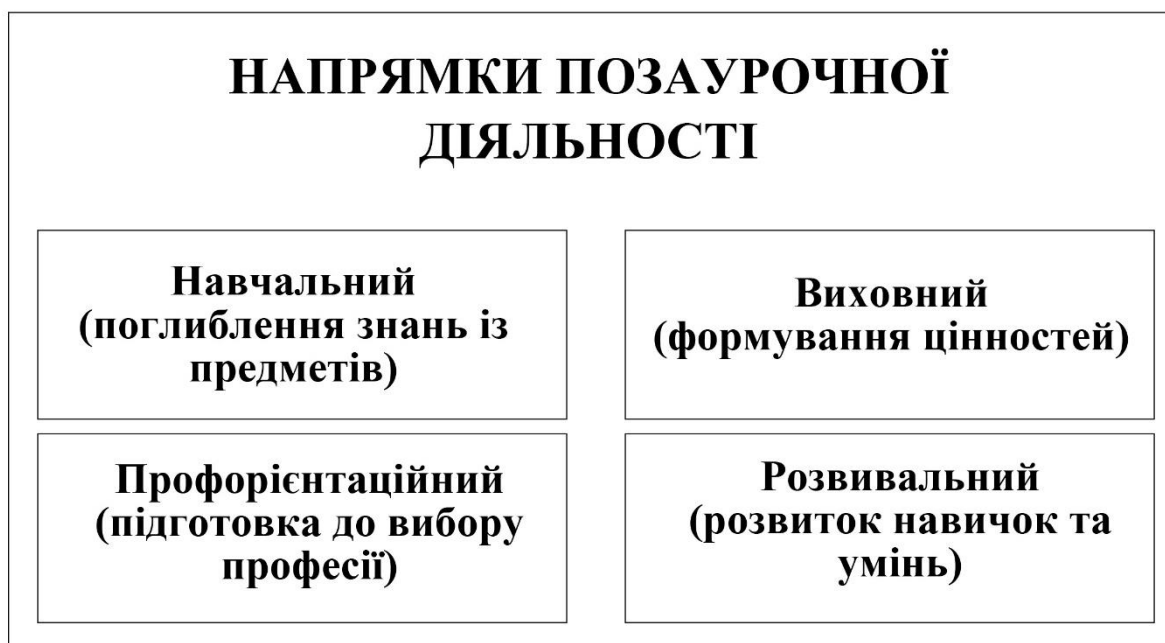

Рис 1.1.1. Напрямки позаурочної діяльності.

Ефективність та результативність організації позаурочної роботи загалом визначаються реалізацією дидактичних принципів (Рис 1.1.2.). Серед яких провідними є врахування мотивації та зацікавленості учасників освітнього процесу що визначає невимушеність та ініціативність здобувачів освіти – добровільність. Обов'язковим аспектом є зв'язок із навчальним матеріалом (у випадку конкретного дослідження із матеріалом відповідного географічного курсу) що забезпечує поглиблення та розвиток уявлень і понять про об'єкти і явища, які вивчалися в межах навчальних занять. Для ціннісного усвідомлення позаурочної роботи слід враховувати практичну спрямованість позаурочної діяльності та зв'язок її з реальними викликами повсякденного життя. Умовою постійного інтересу є використання різноманітних форм та засобів реалізації позаурочних занять, а також їх нетрадиційної інтерпретації порівняно із типовими уроками. Крім того індивідуалізація освітньої діяльності є умовою ефективного впливу на мотивацію конкретних учасників освітнього процесу.

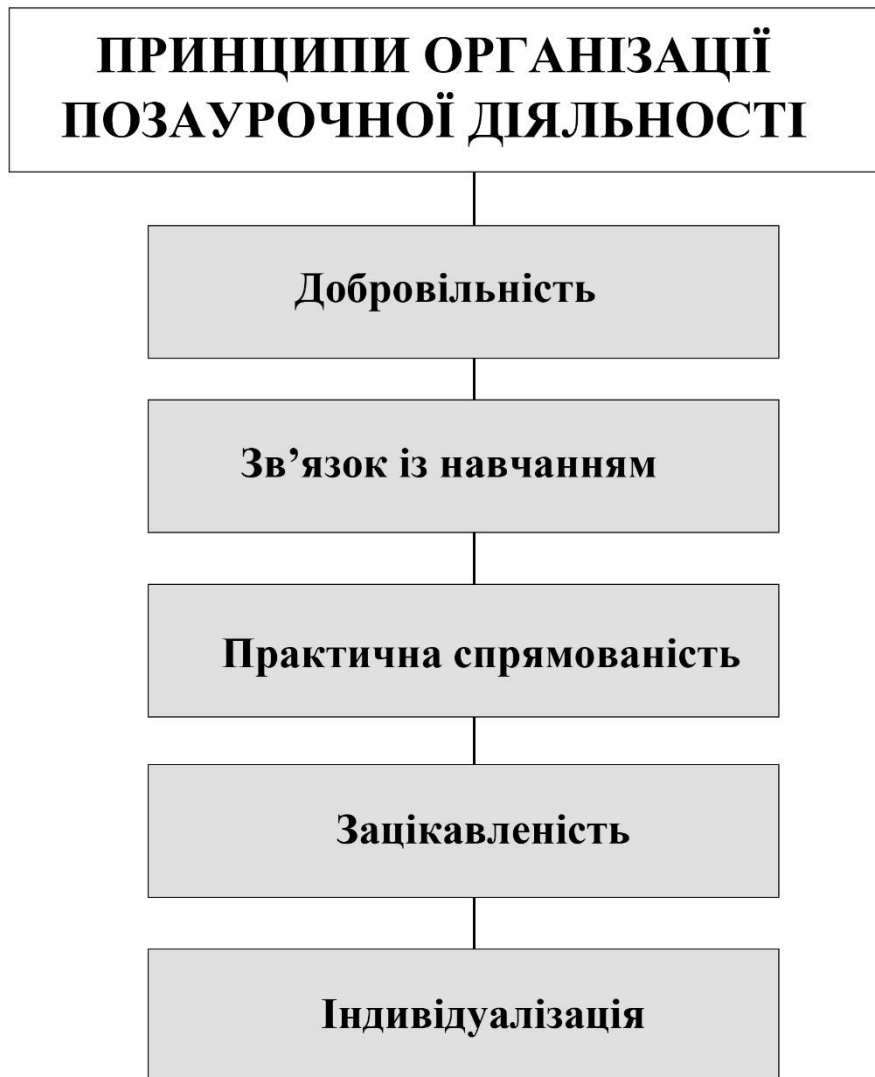

Рис 1.1.2. Принципи позаурочної діяльності.

Ефективність використання засобів пошуково-дослідницької діяльності в умовах позаурочної роботи залежить від низки важливих чинників.

По-перше, результат позаурочної діяльності має бути спрямований на цілеспрямоване формування географічних компетентностей учнів, а також окремих їхніх складових. Це передбачає залучення школярів до самостійного пошуку, аналізу та виконання дослідницьких завдань, що розвивають уміння

орієнтуватися в навколишньому світі, робити висновки та застосовувати знання на практиці.

По-друге, зміст позаурочної роботи повинен ґрунтуватися на системі знань, умінь і навичок, а також на сформованих способах діяльності та ставленні учнів до навчання. Саме гармонійне поєднання цих компонентів становить основу якісного розвитку особистості та забезпечує глибше засвоєння матеріалу.

По-третє, застосування різноманітних методів, прийомів та форм роботи у позаурочний час має бути спрямоване на стимулювання пізнавальної активності школярів. Використання творчих, дослідницьких, ігрових та практичних завдань допомагає підтримувати інтерес дітей і сприяє розвитку їхньої самостійності.

І нарешті, правильна організація позаурочної навчальної діяльності створює умови для атмосфери взаємодопомоги, співпраці та партнерського навчання. Запровадження активних та інтерактивних методів, а також сучасних педагогічних технологій забезпечує залучення кожного учня до спільної роботи та сприяє формуванню позитивного освітнього середовища, у якому діти вчаться спілкуватися, працювати в команді та обмінюватися знаннями.

Освітні технології реалізуються через форми позаурочного навчання (Рис. 1.1.3):

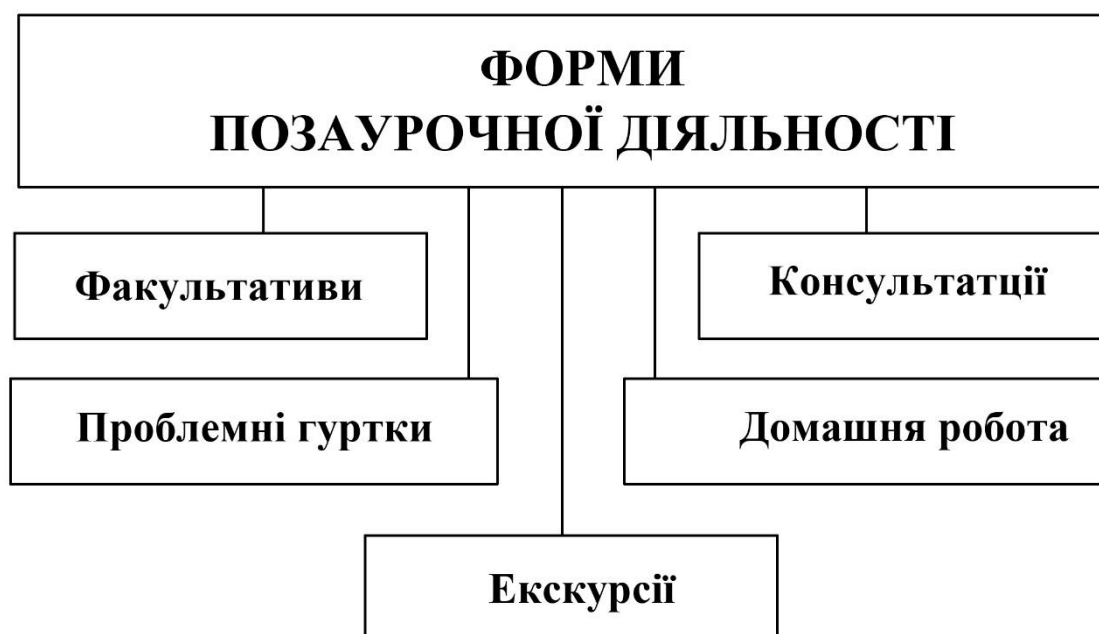

Рис. 1.1.3. Форми позаурочного навчання

Схема демонструє структурування екскурсій як автономної форми позаурочної діяльності. У випадку географії це є технологія отримання фактичних знань, їх закріплення та перевірки на практиці. Відповідно застосування елементів дослідницької навчальної роботи під час екскурсій має широкі перспективи і можливості із позицій цінності для освітнього процесу загалом. Поряд із цим робота в межах природного середовища і безпосереднього сприйняття об'єктів вивчення є потужним засобом мотивації та зацікавлення здобувачів освіти.

1.2 Дослідницький підхід при формуванні екологічних цінностей.

Сучасний етап розвитку суспільства супроводжується численними викликами, пов'язаними з необхідністю збереження екологічної рівноваги та забезпечення сталого розвитку. Посилення екологічних загроз зумовлює потребу у свідомому ставленні кожного громадянина до охорони навколишнього природного середовища, формуванні високого рівня екологічної культури та дотриманні принципів екологічно відповідальної поведінки. Вагому роль у цьому процесі відіграють фахівці соціономічних професій, оскільки їхня діяльність безпосередньо пов'язана з активною взаємодією із суспільством та впливом на формування громадської свідомості й ціннісних орієнтацій. Формування екологічних цінностей у здобувачів освіти є одним із провідних напрямів сучасної педагогіки, що забезпечує підготовку майбутніх спеціалістів до професійної діяльності в умовах глобальних екологічних викликів. Дієвим засобом досягнення цієї мети виступає дослідницька діяльність, яка не лише сприяє ґрунтовному засвоєнню теоретичних знань, а й забезпечує їх практичне застосування, водночас розвиваючи екологічну свідомість, критичне мислення, самостійність і відповідальність.

Особливості формування екологічної свідомості та екологічних цінностей досліджується в працях Н. Анацької, яка розкриває поєднання умінь і ціннісних орієнтирів сучасної людини, а також умов ефективного проникнення

екологічних підходів у освітній процес. А. Крамаренко демонструє алгоритм розвитку екологічних цінностей у здобувачів освіти, з урахуванням вибору майбутнього фаху. Л. Морозова разом з Ю. Варук аналізують значення екологічних цінностей у особистісному розвитку. Вони доводять залежність успіху даного процесу відповідно до адаптативності сучасних освітніх методик до суспільних реалій.

Формування екологічних цінностей у сучасному освітньому просторі набуває особливої актуальності в умовах посилення глобалізаційних процесів, зростання екологічних загроз і поглиблення екологічних криз. Екологічні цінності виступають важливою складовою світоглядної культури особистості, адже спрямовані на глибоке усвідомлення ролі та значущості природного середовища для повноцінної життєдіяльності людини й сталого розвитку суспільства загалом. Саме вони формують основу екологічної культури, визначають систему поведінкових орієнтирів, ставлення до природи, а також готовність людини до свідомої, відповідальної та дбайливої взаємодії з навколишнім середовищем.

Процес формування екологічних цінностей у здобувачів освіти ґрунтується на впровадженні інноваційних педагогічних технологій, які гармонійно поєднують традиційні підходи до навчання з інтерактивними, практико-орієнтованими формами роботи. Особливе значення у цьому контексті має дослідницька діяльність, що забезпечує інтеграцію теоретичних екологічних знань із практичними навичками їх застосування. Вона сприяє розвитку самостійності, ініціативності, формує відповідальне ставлення здобувачів освіти до власної діяльності, а також усвідомлення наслідків її впливу на стан довкілля та екологічну безпеку.

Дослідницька діяльність виступає результативним засобом формування екологічних цінностей, адже забезпечує активне залучення здобувачів освіти до розв'язання актуальних екологічних проблем. Вона сприяє органічному поєднанню екологічного виховання з освітнім процесом та реалізації міждисциплінарного підходу до навчання. Такий підхід дає змогу здобувачам не

лише оволодівати екологічними знаннями, а й формувати практичні вміння й навички, необхідні для майбутньої професійної діяльності.

Дослідницька діяльність також є важливим чинником розвитку екологічного світогляду, оскільки дозволяє здобувачам освіти безпосередньо долучатися до аналізу та пошуку шляхів розв'язання екологічних проблем. Вагомим складником цього процесу є поєднання теоретичної підготовки з виконанням практичних завдань, що сприяє глибшому усвідомленню сучасних екологічних викликів. Розробка екологічно спрямованих проєктів здійснюється на засадах міждисциплінарності та охоплює екологічну, соціальну, економічну й етичну складові, що забезпечує комплексне формування екологічних цінностей як важливої частини світогляду майбутніх фахівців соціономічних професій.

Організація дослідницької діяльності здобувачів освіти у позаурочній діяльності включає ряд необхідних етапів (Рис. 1.2.1).

Рис. 1.2.1. Організація навчальної дослідницької роботи

1. Визначення теми дослідження. Тематика має бути сучасною, соціально значущою та тісно пов'язаною з реальними екологічними проблемами регіону, країни або навіть глобального рівня. Це можуть бути, зокрема, дослідження стану місцевих природних екосистем, аналіз показників забруднення повітря, води й ґрунтів, вивчення впливу антропогенної діяльності на довкілля, а також розробка та апробація програм з утилізації, сортування й переробки відходів. Актуальність теми підвищує мотивацію учасників та практичну цінність отриманих результатів.

2. Формування групи учасників. Результативність дослідницької діяльності значною мірою забезпечується командною роботою, яка дозволяє поєднати різні погляди, здібності та компетентності здобувачів освіти. У процесі співпраці учасники навчаються розподіляти обов'язки, приймати спільні рішення, нести відповідальність за спільний результат та ефективно взаємодіяти між собою.

3. Розроблення детального плану дій. На цьому етапі чітко формулюються мета та завдання дослідження, добираються оптимальні методи й інструменти, визначається послідовність етапів роботи, терміни реалізації та очікувані результати. Грамотно складений план забезпечує логічність, системність і цілісність дослідницького процесу.

4. Реалізація дослідження. Учасники безпосередньо виконують практичні завдання, проводять спостереження, вимірювання, експерименти, обробляють отримані дані, використовуючи методи аналізу. Саме на цьому етапі відбувається поєднання теоретичних знань із практичною діяльністю.

5. Презентація та обговорення результатів. Отримані результати представляються у формі доповідей, презентацій, звітів або постерів та обговорюються.

6. Оцінювання. Після завершення дослідження здійснюється всебічний аналіз досягнутих результатів, визначаються успіхи й труднощі, оцінюється ефективність обраних методів та рівень досягнення поставленої мети.

1.3 Методи географічних досліджень організації географічних екскурсій.

Методика дидактичних досліджень організації позаурочної роботи включає декілька важливих складових, зокрема вивчення підходів збору і опрацювання інформації, реалізації педагогічного спостереження, а також коректного узагальнення і підсумування отриманих результатів.

Для збору інформації передусім використаний метод огляду наукової літератури (Рис.1.3.1.) :

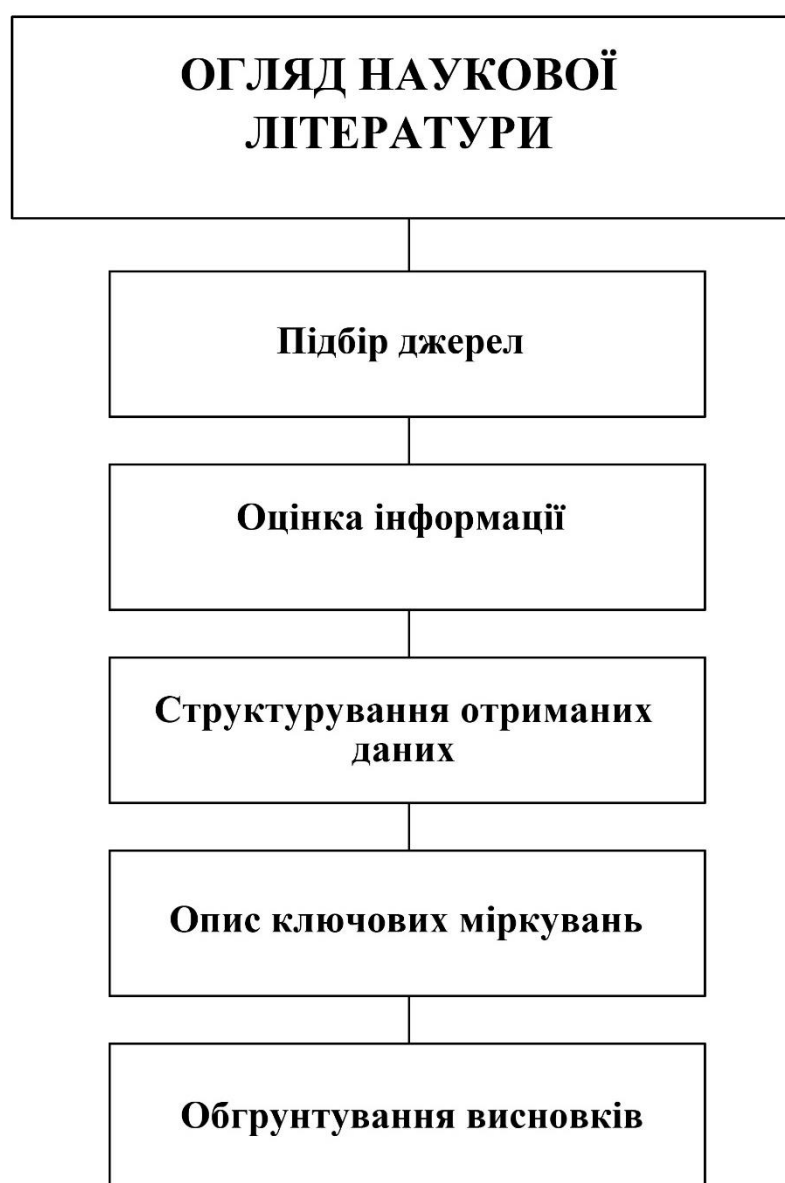

Рис. 1.3.1. Структура застосування літературного метода досліджень.

Пошук джерел – підбір потрібних наукових матеріалів за темою (статей, книг, матеріалів конференцій тощо).

Оцінка джерел – перевірка, наскільки кожне джерело є важливим, надійним і корисним для дослідження.

Упорядкування – поділ знайдених матеріалів на групи за темами, підходами, методами або за часом.

Написання – опис основних ідей, результатів і поглядів учених, порівняння різних досліджень та визначення того, що ще недостатньо вивчено.

Обґрунтування – пояснення, як огляд літератури допомагає підтвердити тему, мету, запитання та методи вашого дослідження.

Для отримання фактичних даних ефективності формування екологічних цінностей через дослідження під час географічних екскурсій у роботі застосовувався метод педагогічного спостереження. Його об'єктивність була забезпечена рядом вимог (Рис 1.3.2)

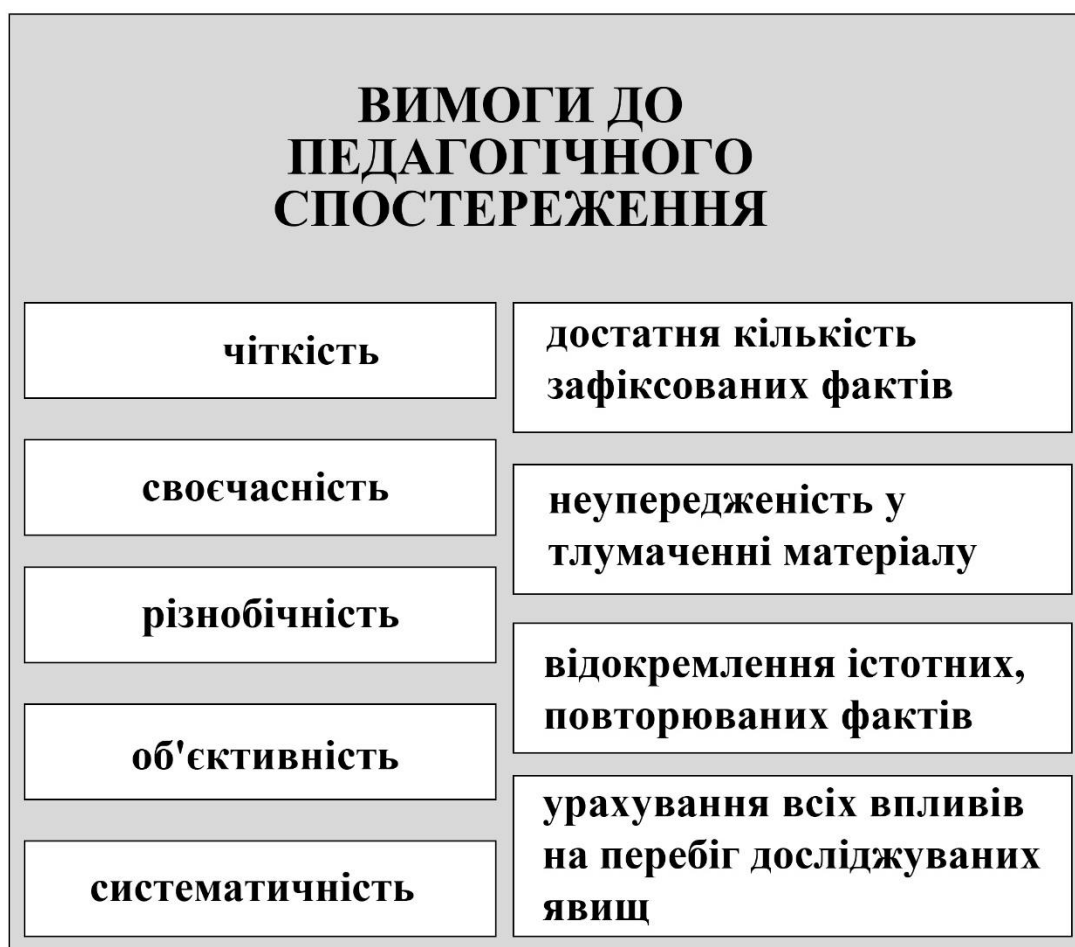

Рис. 1.3.2. Умови застосування методу «Педагогічне спостереження»

Педагогічний експеримент — це спеціально організоване наукове дослідження, яке проводиться для того, щоб перевірити, наскільки добре працюють нові методи навчання, виховання, форми роботи або навчальні засоби. Під час такого експерименту вчитель або дослідник свідомо змінює певні умови навчального процесу й спостерігає, як ці зміни впливають на учнів, їхні знання, уміння, поведінку та розвиток (Рис.1.3.3.) . Експеримент проходить у спеціально створених умовах, що дає змогу точно визначити, які саме чинники дали результат. Завдяки цьому можна перевірити правильність висунутих припущень, зробити обґрунтовані висновки та запропонувати нові, більш ефективні підходи до організації освітнього процесу.

Рис.1.3.3. Структура методу «Педагогічний експеримент»

Статистичний аналіз — це послідовний процес збирання, обробки, впорядкування та узагальнення числової інформації з метою отримання обґрунтованих висновків і прийняття правильних рішень. Під час цього процесу дані перевіряються, порівнюються та систематизуються, щоб виявити закономірності й тенденції. Для цього застосовуються спеціальні математичні методи, які дають змогу досліджувати масові явища, аналізувати їхні основні властивості, а також встановлювати взаємозв'язки між різними показниками. Завдяки статистичному аналізу стає можливим глибше зрозуміти досліджувані процеси та об'єктивно оцінити отримані результати.

1.4. Умови безпечної організації досліджень

Працюючи за комп'ютером, рекомендуємо дотримуватися правил тривалості роботи, правильної постави, розміру шрифтів та зображень, вимог до приміщення тощо. Пропонуємо деякі принципи правильної роботи за комп'ютером:

- у робочому приміщенні (кімнаті), де встановлені комп'ютери, щодня потрібно виконувати вологе прибирання;

- приміщення, у якому знаходяться комп'ютери, потрібно провітрювати щогодини;

- після кожного часу роботи рекомендується робити десяти хвилинну перерву, яку зручно суміщати з провітрюванням. За будь-яких умов безперервна робота за комп'ютером для дорослої людини не повинна перевищувати двох годин. Під час перерви не варто читати або дивитися телевизор. Перерва, яку Ви проводите за комп'ютером (наприклад, граючись або шукаючи матеріали в Інтернеті), просто не має сенсу;

- необхідно постійно слідкувати за станом екрану монітора: він має бути чистим, без плям та пилу. Крім того, обов'язково слідкуйте за чистотою окулярів – комп'ютерних чи звичайних;

- слідкуйте за поставою: ноги твердо стоять на підлозі чи на спеціальній підставці; стегна розташовані під прямим кутом до тулуба, а гомілки – під прямим кутом до стегон; сидіти потрібно прямо або злегка нахилившись вперед; пальці рук знаходяться на рівні зап'ястків або трохи нижче – у такому положенні вони найбільш рухливі; плечі мають бути розслаблені та вільно опущені, що сприяє розслабленню рук; відстань від очей до екрану монітора – не менше 55-60 см; центр екрану має знаходитися на рівні очей чи трохи нижче; рекомендується хоча б раз на день виконувати гімнастику для очей;

- щоб попередити „синдром сухого ока”, моргайте кожні 3-5 секунд;

- у процесі роботи за комп'ютером обов'язково звертайте увагу на дихання: воно має бути рівномірним, без затримок;

- при роботі з текстом рекомендується, щоб колір шрифту був темним, а колір фону – світлим (ідеальний варіант – чорний шрифт на білому фоні);
- якщо шрифт занадто мілкий, то потрібно збільшити масштаб документу (наприклад, до 150% чи більше);
- при наборі текстів з паперів чи книг рекомендується помістити джерело якомога ближче до монітору. Це дозволить уникнути частих рухів головою та очима;
- якщо є можливість, міняйте вид діяльності, якою займаєтеся протягом дня;
- у процесі роботи рекомендується періодично (приблизно раз на 20-30 хвилин) переводити погляд з екрану на найбільш віддалений предмет у кімнаті, а ще краще – на віддалений об'єкт за вікном;
- якщо з'явилося відчуття втоми, напруження, сонливості, тяжкості в очах, потрібно припинити роботу та хоча б трохи відпочити.

Наслідки неправильної роботи за комп'ютером

Незважаючи на видиму безпеку та розвитку сучасних технологій, при роботі за комп'ютером є ряд чинників, які можуть вплинути на здоров'я людини. Мета даного матеріалу - надати основні рекомендації, які дозволять не погіршити фізичний і психологічний стан.

Усі негативні чинники під час роботи за комп'ютером можна поділити на такі основні групи:

Чинники, що впливають на опорно-руховий апарат.

Чинники, що впливають на сенсорні органи.

Чинники, що впливають на психологічний стан.

Всі ці чинники викликані двома основними причинами: неправильною роботою за обладнанням і неправильним вибором обладнання

Докладно про правильний вибір і конструкції обладнання займається окрема наука - ергономіка (перекладається з грецької як ἔργον - робота і νόμος - закон). Історія розвитку цієї науки починається з 1920. Передумовою для появи науки було зростання кількості травматичних випадків при експлуатації

техніки, але якщо раніше ці випадки списували на особистісні недоліки людини (халатність, погану пам'ять, концентрація) то з розвитком і ускладненням техніки почали замислюватися що причиною може бути неправильна організація трудових умов, що й прищепило до появи нової науки. Зараз ергономіка має кілька підрозділів, такі як соціальна інженерія, технічна естетика, мікроергономіка (розділом якої є «Юзабіліті»).

Неправильна постава - це призводить до подальшого розвитку викривлення хребта сколіозу, лордозу, кіфозу, а як результат головні болі, болі в області шиї і всього хребта, болі в області таза. Неправильно положення ніг може привести до артриту (запалення суглобів), артрозу (деформації).

Тунельний синдром - найвідоміше захворювання людей працюють за комп'ютером. Воно ж синдром зап'ястного каналу. Тунельний синдром проявляється після кількох годин напруженої роботи за комп'ютером. Синдроми - почуття «бігають мурашки» на кисті, біль пронизує кисть, оніміння кисті, важкість у руці, знесилення кисті.

Тунельний синдром надає собою травму зап'ястя. Через зап'ястний канал між кістками (тунель) проходять серединний нерв і 9 сухожилів м'язів кисті. Серединний нерв забезпечує чутливість пальців, а також управляє м'язами, що забезпечують руху великого, вказівного і середнього пальців. Сам тунельний канал дуже вузький. В і стискається, защемляється серединний нерв. Під час частих, повторюваних рухів кистей рук в незручному положенні сухожилля труться об кістки зап'ястя і зв'язки. Постійно повторювані дрібні рухи пальцями призводять до внутрішніх мікротравм. Накопичуючись, вони і дають про себе знати в початковій стадії хвороби тремтінням, сверблячкою набряком і поколювання в пальцях.

Розвиток короткозорості - через те, що екран монітора за контрастом вище, ніж навколишні об'єкти розвивається короткозорість.

Порушення фокусування - наслідком напруженої роботи за монітором є порушення фокусування, яка може бути викликана перенапруженням очних м'язів.

Сухість очей - через рефлексу, заснованого на тому, що при погляді на джерело світла очей починає менше моргати виникає «обсушування» рогівки ока яке призводить до очних болів.

Рекомендовані умови для роботи за комп'ютером

Сидіть глибоко на твердому стільці з високою спинкою, що має вигин для попереку, - це вирівняє спину і дасть підтримку шії. Край стільця не повинен тиснути на судини під колінами.

Відстань до монітора повинна бути 50-70см.

Використовуйте мишку відповідних розмірів, зручної форми.

Робіть перерву в сидячій роботі, вставайте і ходіть 15-20 хвилин кожні 1-2 години.

Правильно організуйте освітлення робочого місця. При слабкому світлі очі напружуються і болять. Стримайте яскравість екрану. Літери і цифри на екрані це маленькі світлові промені, які йдуть прямо в очі.

Потрібно відрегулювати їх контрастність, щоб світло не був дуже яскравим.

Закривайте очі для відпочинку. Час від часу відводите очі вбік, щоб дати відпочити своєму зору.

Переміщайте погляд по всій площі екрану, намагайтеся не дивитися напружено в одну точку. Нехай попеременно працюють всі м'язи очей, а не окремі групи, на які в цьому випадку буде падати максимальне навантаження.

Використовуйте спеціальний очний гель (Визин, Видисик), який запобігає «обсушування» рогівки ока. Запобігти захворювання можуть окуляри для роботи за комп'ютером, які має особливе покриття.

Комплекс вправ для профілактики захворювань опорно-рухового апарату

Нахиліть голову, дістаючи підборіддям груди. Нахиливши голову вперед, повільно повертайте її вправо і вліво кілька разів.

Переміщайте голову назад, притискаючи до грудей підборіддя.

Тримавши руки на стегнах, зводите і розводите лопатки.

Покладіть ногу на ногу й ліктем протилежної руки зіпріться про зовнішню поверхню стегна. Ведіть плече вперед, до упору скручуючи хребет. Помінявши ногу, виконуйте той же рух в інший бік.

1. Рух очей по вертикалі вгору - вниз
2. Рух очей по горизонталі вліво - вправо.
3. Рух очей по діагоналі лівий нижній кут - правий верхній кут.
4. Рух очей по діагоналі лівий верхній кут - правий нижній кут.
5. Обертання очей за годинниковою стрілкою (уявіть перед собою великі годинники і переміщайтеся очима у слід за стрілкою).
6. Обертання очей проти годинникової стрілки (уявіть перед собою великі годинники і переміщайтеся очима у слід за стрілкою).
7. Піднесіть палець до носа і подивіться на нього протягом декількох секунд.
8. Уявіть перед собою «змійку» (/ \ / \ / \) і переміщайтеся по ній очима, як зліва направо, так і справа наліво.
9. Швидко моргайте очима протягом декількох (3-5) секунд. Як варіант можна виконувати цю вправу по разі між попередніми.
10. Стисніть очі з усіх сил. Розслабте. Допомагає при сухості в очах.
11. Тріть долонями один про одного наскільки можна сильніше і швидше, щоб вони стали максимально теплими.
12. Прикладіть долоні до очей так, щоб пальці рук перетиналися на лобі. При цьому перевірте, щоб не було видно світла.
13. Закрийте очі і подумайте про щось хороше. Перебуваєте в такому положенні як можна більше.
14. Відкрийте очі. Можете швидко поморгати. Ви відчуєте, що ваші очі розслабилися.

Головна умова продуктивної роботи - правильне чергування праці та відпочинку. Особливо це стосується роботи за комп'ютером. Проведення більшої частини робочого дня за цим приладом пов'язано з шкідливим впливом на організм багатьох факторів.

Дорослій людині рекомендується проводити за комп'ютером не більше 2 годин поспіль, після чого потрібно зробити перерву на 15-20 хвилин, супроводжуваний ходьбою, невеликий розминкою, виходом на свіже повітря. Для дітей час безперервної гри або навчання за цим корпусом має становити 10-20 хвилин з перервами. Якщо ваша робота пов'язана з постійним нерухомим працею за комп'ютером, бажано у вільний час частіше бувати на природі, займатися активними видами спорту.

Вставши з-за комп'ютера, обов'язково вимийте руки з милом. Дослідження показали, що офісні клавіатури можуть містити стільки ж бактерій, скільки і поверхні громадських туалетів. Вже через 4 місяці після початку роботи на клавіатурі, під її клавішами і на мишці скупчується людський піт, сальні виділення і ороговіла шкіра - відмінне місце для життя багатьох хвороботворних організмів. Тому частіше протирайте клавіатуру свого комп'ютера і пару раз на рік очищайте простір під клавішами.

Якщо доводиться працювати за чужим комп'ютером або відвідувати комп'ютерні клуби, не забувайте мити руки після закінчення роботи (навіть чи працівники клубу дуже часто і ретельно роблять збирання робочих місць).

Комп'ютер шкідливий також і для органів дихання, оскільки ця побутова техніка притягує велика кількість пилу. Такий ефект є наслідком виникнення електричного поля, що оточує монітор, системний блок, сабвуфер. Крім того, електричне поле викликає іонізацію повітря в приміщенні і зниження його вологості, що також згубно впливає на якість роботи легенів людини. Нові комп'ютери при нагріванні окремих робочих частин виділяють в повітря шкідливі речовини, які знову ж таки вдихаються користувачем

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ З ГЕОГРАФІЇ.

2.1. Типи навчальних екскурсій

Екскурсія — це особлива форма навчальної діяльності, яка проводиться поза межами класу або навчальної аудиторії з метою зацікавлення учнів навчанням, активізації їхньої пізнавальної діяльності та закріплення теоретичних знань на практиці. Під час екскурсії школярі мають можливість безпосередньо спостерігати об'єкти та явища, що вивчаються, краще розуміти навчальний матеріал і пов'язувати його з реальним життям. Тривалість навчальної краєзнавчої екскурсії зазвичай становить від 45 до 90 хвилин, що відповідає одному або двом навчальним заняттям.

Екскурсії поділяють на різні види залежно від того, яке місце вони займають у навчальній програмі, з якого предмета проводяться, який зміст мають та який навчальний матеріал вивчається. Такий поділ дає змогу ефективно планувати екскурсійну діяльність і максимально використовувати її навчальний та виховний потенціал (Рис. 2.1.1).

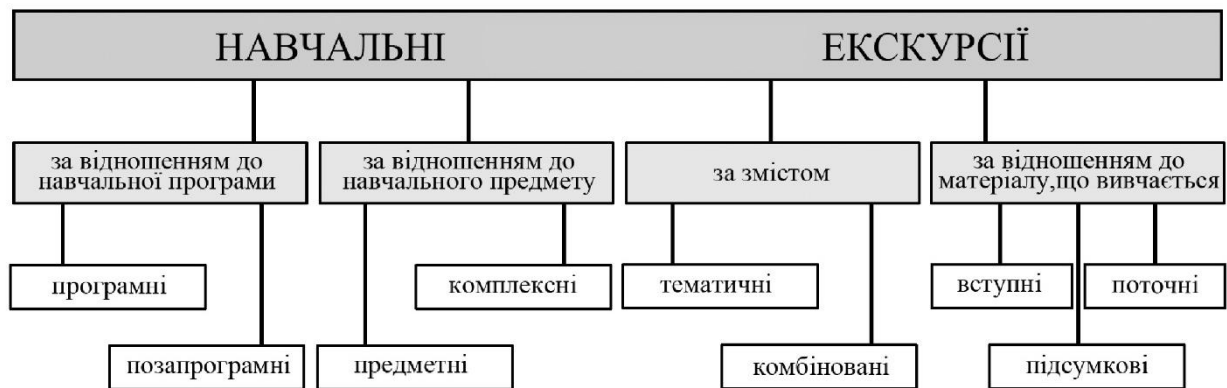

Рис 2.1.1. Структура навчальних краєзнавчих екскурсій.

З урахуванням структури навчальної програми екскурсії поділяються на програмні та позапрограмні. Програмні екскурсії є обов'язковими для проведення, оскільки вони передбачені навчальним планом певного шкільного предмета та організуються безпосередньо в межах освітнього процесу. Вони

тісно пов'язані з темами уроків і спрямовані на краще засвоєння навчального матеріалу. Позапрограманні екскурсії, навпаки, не є обов'язковими. Такі заходи зазвичай проводяться за ініціативи вчителя або самих учнів, організовуються після уроків чи у вихідні дні та належать до форм позашкільної й виховної роботи.

Кожний навчальний предмет має свою специфіку, яка визначає особливості проведення екскурсій. Це залежить від того, під яким кутом розглядаються об'єкти та явища навколишнього середовища. Наприклад, екскурсія до лісу, організована з біології та з географії в одному й тому самому класі, буде суттєво відрізнитися за змістом. У першому випадку школярі вивчатимуть будову та форму окремих рослин, а в другому — розташування лісу, його експозицію, загальні особливості складу деревних порід як єдиного природного комплексу. Відповідно, маршрут екскурсії, її тривалість та місця спостереження також будуть різними.

З огляду на це, залежно від навчального предмета, виокремлюють географічні, біологічні, екологічні та інші види екскурсій. Для встановлення міжпредметних зв'язків та узагальнення знань проводяться комплексні екскурсії, які об'єднують близький за змістом матеріал кількох навчальних дисциплін.

За своїм змістом екскурсії поділяються на тематичні та комбіновані. Тематичні екскурсії спрямовані на вивчення або закріплення навчального матеріалу з чітко визначеної, вузької теми — окремого питання, параграфу чи розділу програми. Під час таких екскурсій увага учнів зосереджується на конкретних об'єктах, процесах або явищах, що дає змогу глибше та ґрунтовніше опрацювати одну проблему. Комбіновані екскурсії, на відміну від тематичних, охоплюють матеріал із кількох різних за змістом напрямів і поєднують у собі декілька навчальних компонентів. Наприклад, під час екскурсії до річки учні можуть одночасно вивчати гідрологічні особливості русла, геологічну та геоморфологічну будову берегів, ґрунтовий покрив, рослинність, а також структуру природних комплексів у цілому. Такий підхід сприяє формуванню цілісного уявлення про природні об'єкти та процеси.

Залежно від часу проведення щодо вивчення навчального матеріалу виокремлюють вступні, поточні та підсумкові екскурсії. Вступні екскурсії організовують перед початком вивчення нової теми. Вони допомагають активізувати чуттєве сприйняття учнів, викликають інтерес до навчального матеріалу та сприяють формуванню первинних уявлень про об'єкти й явища. Поточні екскурсії проводяться після засвоєння нового матеріалу з метою його кращого закріплення, уточнення та систематизації знань. Підсумкові екскурсії організовуються після завершення вивчення теми або цілого змістового модуля. Вони є ефективним засобом узагальнення навчального матеріалу, перевірки рівня засвоєння знань та оцінювання навчальних досягнень учнів.

Навчальні екскурсії виконують такі основні функції:

- а) засвоєння нових знань, поглиблення та розширення наявних;
- б) комплексне використання методів навчання;
- г) застосування знань на практиці;
- д) залучення учнів до найпростіших досліджень;
- є) виховання позитивних рис особистості.

2.2. Етапи географічних екскурсій.

Проведення екскурсій потребує дуже серйозної та ретельної підготовки, набагато складнішої, ніж звичайна підготовка до уроку в класі. Учителю необхідно заздалегідь продумати не лише зміст екскурсії, а й усі організаційні моменти, щоб захід був безпечним, цікавим і корисним для учнів. Організація та проведення екскурсій ґрунтується на спеціальних організаційних, навчальних і виховних вимогах. У школі має бути продумана система екскурсійної роботи з чітким плануванням і керівництвом. Важливу роль відіграє підготовка самих учителів до проведення екскурсій.

Перед початком екскурсії обов'язково потрібно чітко визначити її навчальну та виховну мету. Навчальний матеріал добирається відповідно до поставлених завдань, з урахуванням рівня знань учнів, їхнього віку та індивідуальних особливостей. Також необхідно правильно обрати об'єкти для

спостереження та дотримуватися логіки пізнання — від простого до складного. Під час екскурсії важливо створювати проблемні запитання і ситуації, які спонукають учнів думати, аналізувати та робити власні висновки.

Учитель має грамотно поєднувати різні методи та прийоми навчання, використовуючи розповідь, показ, спостереження та практичні завдання. Важливо зацікавити школярів, мотивувати їх до навчальної діяльності, розвивати пізнавальні інтереси та бажання самостійно шукати відповіді. Під час екскурсії варто раціонально поєднувати колективну, групову та індивідуальну роботу. Велике значення має формування в учнів цілісного світогляду, моральних якостей, естетичного смаку та любові до природи.

Окрім цього, екскурсія сприяє розвитку загальноосвітніх і спеціальних умінь, адже учні застосовують здобуті знання на практиці. Дуже важливо дотримуватися чіткої організації заходу, а також суворо виконувати правила техніки безпеки та поведінки на екскурсійних об'єктах, щоб уникнути небезпечних ситуацій.

Якість екскурсії залежить від того, наскільки добре вона підготовлена. Учитель заздалегідь вивчає місце, куди планується екскурсія, продумує, що учні там побачать і чого навчатися. Він визначає мету та завдання екскурсії, продумує її хід, готує запитання й завдання для учнів, добирає потрібні матеріали та способи роботи. Також складає план, заздалегідь проходить маршрут, готує наочні матеріали (схеми, таблиці, фото) та необхідні речі (блокноти, олівці, компас).

Перед екскурсією вчитель проводить з учнями організаційну розмову: повідомляє дату, місце, мету екскурсії, пояснює правила безпеки та поведінки, розповідає, як проходитиме маршрут. Він розподіляє обов'язки між учнями, за потреби ділить їх на групи, призначає відповідальних та пояснює, як оформлювати результати роботи.

Екскурсія починається вже з моменту виходу учнів зі школи. Дорогою важливо нагадати про мету екскурсії, завдання та налаштувати дітей на роботу. На місці вчитель проводить вступну бесіду. Якщо екскурсія на підприємство —

розповідає про особливості виробництва та його значення. Якщо це екскурсія на природу — звертає увагу на ландшафт, природні об'єкти та їх взаємозв'язок. Після цього учні починають виконувати завдання та спостерігати за об'єктами.

Навчання під час екскурсії ґрунтується на тому, що учні безпосередньо бачать об'єкти, спостерігають за ними, слухають пояснення вчителя та вивчають усе на практиці. Саме тому принцип наочності є основним під час проведення екскурсій. Наприклад, під час відвідування краєзнавчого музею вчитель розповідає про давні поселення на території місцевості та показує справжні історичні знахідки: наконечники стріл, глиняний посуд, схеми поховань, карти та інші експонати. Це допомагає учням краще зрозуміти матеріал і зробити його більш цікавим та наочним.

Учитель повинен уважно підбирати об'єкти для спостереження, керувати роботою учнів, звертати їхню увагу на найважливіші деталі та ознаки. За потреби він використовує додаткові засоби наочності — фотографії, малюнки, схеми, графіки, щоб пояснення було зрозумілим і доступним.

Екскурсія також створює хороші умови для поєднання знань з різних навчальних предметів. Наприклад, під час географічної екскурсії часто виникає потреба згадати матеріал з фізики, хімії чи біології. Такі ситуації вчитель має продумувати спеціально, щоб учні бачили взаємозв'язок між різними науками та краще розуміли цілісність природи й життя людини.

Наприкінці екскурсії вчитель перевіряє, як учні виконали завдання: чи зробили вони записи, замальовки, виміри, чи дотрималися плану роботи. Після цього проводиться підсумкова бесіда, під час якої учні ставлять запитання, діляться своїми враженнями, а вчитель узагальнює результати екскурсії та робить висновки.

2.3. Дослідження в структурі географічних екскурсій

Географічна екскурсія є однією з найефективніших форм організації навчально-дослідницької діяльності учнів. Вона поєднує теоретичні знання з практичним досвідом, сприяє глибшому осмисленню природних і суспільно-

географічних процесів, формує дослідницькі вміння та навички, розвиває спостережливість, критичне мислення та екологічну свідомість. Особливе значення має саме дослідницька складова географічної екскурсії, адже вона перетворює учнів із пасивних слухачів на активних учасників пізнання.

Дослідження під час географічної екскурсії набуває особливого значення, оскільки створює реальні умови для інтеграції навчальної, практичної та дослідницької діяльності.

Дослідження під час географічної екскурсії — це цілеспрямована пізнавальна діяльність учнів, спрямована на вивчення природних, соціально-економічних та екологічних об'єктів і процесів у реальних умовах. На відміну від класно-урочної системи, де більшість явищ вивчається опосередковано за допомогою підручників, карт, схем і мультимедійних засобів, екскурсія дає змогу безпосередньо спостерігати об'єкти у природному середовищі.

Під час екскурсії дослідження здійснюється шляхом поєднання елементів польових робіт, наукового спостереження та практичного застосування знань (Рис 2.3.1):

Рис. 2.3.1. Дослідження під час географічних екскурсій.

Метою досліджень під час географічних екскурсій є поглиблення та закріплення знань учнів шляхом безпосереднього вивчення об'єктів і явищ довкілля. До них належать:

- дослідження форм рельєфу;
- спостереження за водними об'єктами;
- вивчення ґрунтів;
- аналіз погодних умов;
- дослідження рослинності.
- опис підприємств;
- характеристика транспортних шляхів;
- вивчення населених пунктів;
- аналіз господарської діяльності населення.

Особливими є дослідження еколого-географічних умов:

- визначення рівня забруднення території;
- дослідження антропогенного впливу;
- аналіз стану зелених насаджень;
- виявлення екологічних проблем місцевості.

Основними аспектами ефективності організації досліджень під час екскурсій виступають:

- робота у незвичному середовищі;
- обмежений час;
- потреба у спеціальному вимірювальному обладнанні;
- відповідний рівень підготовки учнів;
- погодні умови.

Під час екскурсії в учнів формуються такі дослідницькі вміння:

1. Ставити запитання;
2. Висувати гіпотези;
3. Добирати методи дослідження;
4. Аналізувати результати;
5. Робити висновки.

Дослідження під час географічної екскурсії є важливим складником сучасного освітнього процесу. Воно дозволяє поєднати теоретичні знання з практикою, формує в учнів дослідницькі вміння, розвиває їхню пізнавальну активність, екологічну свідомість та любов до рідного краю. Правильно організована географічна екскурсія перетворюється на ефективний засіб навчання, виховання та розвитку особистості.

РОЗДІЛ 3. МІСЦЕ ГЕОГРАФІЧНИХ ЕКСКУРСІЙ ЕКОЛОГІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

3.1. Експерсії в курсі загальної географії

Експерсії є одним із найважливіших та найефективніших методів навчання географії у 6 класі, оскільки саме в цьому віці учні починають системно вивчати природу Землі, взаємодію людей з навколишнім середовищем та основи картографії. Для шестикласників надзвичайно важливо побачити на власні очі явища, про які вони читають у підручниках, адже саме через безпосередній досвід формується глибоке та стійке розуміння географічної інформації. Експерсії дозволяють поєднати теоретичні знання з практикою, сприяють розвитку спостережливості, навичок дослідження, роботи з просторовою інформацією та вміння робити висновки на основі власних спостережень.

У 6 класі учні знайомляться з базовими поняттями фізичної географії: формами земної поверхні, атмосферою, гідросферою, ґрунтами, рослинністю та кліматом. Це означає, що під час експерсій вони можуть спостерігати за реальними проявами цих явищ у природі, аналізувати взаємозв'язки, порівнювати місцеві особливості з глобальними закономірностями. Експерсії інтегрують знання: те, що здається абстрактним під час уроку, стає зрозумілим і конкретним у природному середовищі.

Ще однією важливою функцією експерсій є виховний аспект. Вони допомагають формувати екологічну культуру, відповідальне ставлення до природи, уміння працювати в команді, спостерігати та документувати результати.

Відповідно до навчальної програми найбільш ефективними будуть такі тематичні експерсії :

1. «Вивчення форм рельєфу своєї місцевості». Передбачають спостереження за рельєфом місцевості. Учні знайомляться з поняттями «височина», «низовина», «схил», «долина», «вододіл», «яр», «схиліви процеси» та намагаються визначити їх у природі.

Здобувачі освіти вчаться розпізнавати форми рельєфу; формують розуміння, як рельєф впливає на рослинність, ґрунти та діяльність людини; закріплюють вміння орієнтуватися на місцевості.

Дослідницькі завдання під час екскурсії: здобувачі освіти описують форму рельєфу, визначають її напрям, вимірюють ухил за допомогою підручних засобів, роблять фотографії чи замальовки. Вони також можуть спостерігати за тим, як рослини пристосовуються до умов схилу або долини, як вода стікає по поверхні і утворює уступи чи невеликі яри.

Учитель звертає увагу учнів на зв'язок рельєфу з життям людей: чому одні ділянки підходять для забудови, а інші — ні; чому річки течуть у долинах; як формується дно ярів.

Найкращим демонстративним засобом екологічного впливу є дослідження проявів деструктивних ерозійних процесів та встановлення їх причин. Наприклад опис ділянки схилу зі змитими ґрунтами або молодого яру.

Після екскурсії учні складають короткий звіт, роблять міні-карту маршруту та формулюють висновки про значення рельєфу для природи та людини.

2. «Спостереження за водоймами». Здобувачі освіти досліджують річку, струмок, ставок чи озеро. Такі екскурсії формують первинне розуміння роботи гідросфери й показують, наскільки важливою є вода в житті громади.

Можливі об'єкти досліджень:

- джерела та струмки;
- річки різного масштабу;
- озера, ставки, водосховища;
- заболочені ділянки.

Елементи дослідницької діяльності для здобувачів освіти:

- а. Встановлення напряму течії річки (водотоку);
- б. Визначення швидкості течії (за простими вимірюваннями з використанням неспеціалізованих інструментів);
- в. Визначення рівня прозорості і кольору води;

г. аналіз стану і структури прибережної рослинності;

д. Опис слідів діяльності людини — містки, дамби, берегоукріплення, сміття. Оцінка їх впливу на стан водойми.

Такі екскурсії сприяють формуванню екологічної свідомості. Учні наочно бачать наслідки забруднення водойм, вплив забудови на стан річки, і це допомагає зрозуміти необхідність раціонального водокористування.

3. «Вивчення ґрунтів»

Ґрунтознавчі екскурсії відкривають учням світ, який зазвичай залишається поза увагою. Ґрунт — це не просто земля під ногами, а складна природна система.

Елементи дослідницької діяльності для здобувачів освіти:

а. Опис кольору ґрунту та його структуру;

б. Характеристика рослинної підстилки;

в. Визначення вологості ґрунту;

г. Аналіз вплив людської діяльності;

5. Порівняння відмінності між ґрунтами в різних умовах — у лісі, на полі, біля дороги.

Учитель демонструє учням, як відбувається утворення ґрунту, чому гумус та органічні рештки важливі, що впливає на родючість. Учні можуть провести простий експеримент: визначити водопроникність ґрунту, дослідити фрагменти ґрунтів під лупою, порівняти з різних ділянок.

Екскурсія допомагає усвідомити, як важливо берегти ґрунти від ерозії, засолення та забруднення.

4. «Екскурсії в природні зони та зелені зони громади»

У межах населеного пункту часто є парки, лісопосадки, заповідні території, ботанічні сади — чудові об'єкти для вивчення місцевої флори та фауни. Такі екскурсії можуть включати:

Елементи дослідницької діяльності для здобувачів освіти:

а. Спостереження за видами рослин;

б. Визначення стійких та інвазивних видів;

- в. Аналіз екосистем;
- г. Виявлення слідів тварин;
- д. Вивчення природоохоронних об'єктів.

Учитель може організувати міні-дослідження: скласти список рослин, які зустрічаються в певній частині парку, порівняти освітлені та затінені ділянки, дослідити вологість і вплив рельєфу на різноманіття рослинності.

Такі екскурсії поглиблюють знання про біосферу, взаємозв'язки між живими організмами, формують екологічну культуру та відповідальне ставлення до природи.

5. Орієнтування на місцевості

У 6 класі учні знайомляться з основами картографії: масштабом, планом місцевості, умовними позначеннями. Тому екскурсії, присвячені роботі з планом, є надзвичайно корисними.

Під час такої екскурсії учні: вчаться орієнтуватися за сторонами горизонту; визначають орієнтири; працюють з компасом; складають власний схематичний план ділянки; вчаться вимірювати відстані.

Учитель може запропонувати групові завдання: знайти певний об'єкт за описом, позначити його на плані або скласти маршрут. Такі вправи розвивають просторове мислення, пам'ять, логіку та вміння працювати в команді.

6. Спеціалізовані екскурсії екологічного змісту: «Вивчення впливу людини на природу»

На екскурсіях екологічного спрямування шестикласники знайомляться з проблемами забруднення повітря, води та ґрунтів, вчаться визначати антропогенний вплив у навколишньому середовищі.

Під час таких екскурсій учні спостерігають: стан зелених насаджень; вплив транспорту на якість повітря; місця стихійних сміттєзвалищ; рівень шумового забруднення; ерозійні процеси, спричинені людською діяльністю.

Учитель пояснює, як можна відновити природу, які заходи вживає громада для охорони довкілля, які екологічні ініціативи існують в Україні. Участь у таких

екскурсіях сприяє формуванню екологічної відповідальності та активної соціальної позиції.

7. Екскурсії до музеїв природи, метеостанцій, туристичних центрів чи заповідників допомагають учням вийти за межі шкільного подвір'я та побачити роботу фахівців-географів. У музеї вони знайомляться з колекціями мінералів, ґрунтів, гербаріїв, тварин місцевої фауни, вчать спостерігати, робити висновки та порівнювати.

На метеостанції діти можуть наочно побачити прилади для вимірювання температури, вологості, атмосферного тиску, напрямку та швидкості вітру. Це допомагає глибше зрозуміти тему "Атмосфера" та процеси, що відбуваються в повітряній оболонці Землі.

Такі екскурсії мотивують до подальшого вивчення науки, показують практичну значущість географії, сприяють формуванню пізнавальної активності.

Екскурсії з географії у 6 класі — це не просто прогулянка чи додаткове заняття. Це важлива складова навчального процесу, яка поєднує теорію і практику, сприяє розвитку просторового мислення, екологічної культури та інтересу до вивчення природи. Для шестикласників екскурсія — це можливість побачити реальний світ географії, доторкнутися до нього, зрозуміти, як функціонує навколишнє середовище та як людина взаємодіє з ним.

3.2. Екскурсії в курсі географії материків та океанів

Навчальні екскурсії з курсу «Географія материків та океанів» є однією з найважливіших форм організації практичної роботи учнів, оскільки дозволяють поєднати теоретичні знання з реальними спостереженнями за природними процесами та явищами. Для учнів середньої та старшої школи такі екскурсії стають справжнім зануренням у глобальну географічну картину світу, де материки, океани, природні зони, кліматичні пояси та біорізноманіття постають не як абстрактні поняття з підручника, а як частина єдиного й взаємопов'язаного природного простору планети. У сучасних умовах, коли важливо розвивати

екологічну свідомість, уміння взаємодіяти з природою та розуміти глобальні процеси, навчальні екскурсії набувають особливого значення.

Такі екскурсії можуть проводитися як у польових умовах — у межах найближчого природного чи антропогенного оточення, так і віртуально — з використанням сучасних технологій, інтерактивних карт, панорамних турів, відеоматеріалів, симуляцій і цифрових додатків. І хоча українські школярі фізично не можуть побувати на всіх материках чи океанах планети, правильно організована навчальна екскурсія дає можливість отримати максимально близький до реального досвід пізнання Землі як складної системи.

Під час таких екскурсій відбувається формування навичок практичних спостережень.. Через роботу з картами, картографічними сервісами, записами спостережень, аналізом даних кліматичних та океанографічних параметрів учні вчаться працювати як юні дослідники.

Екскурсії знайомлять школярів із проблемами глобального потепління, зникненням видів, забрудненням океанів, деградацією природних комплексів і формують відповідальне ставлення до довкілля.

Екскурсії з географії материків та океанів можна поділити на три основні типи:

Реальні місцеві екскурсії, спрямовані на вивчення природних процесів, які є аналогами тих, що відбуваються на інших материках. Наприклад, вивчення річкових долин, лісових масивів, озер, ґрунтів чи тваринного світу рідного краю з наступним порівнянням із відповідними природними зонами інших частин світу.

Кабінетні або лабораторні екскурсії, які проводяться у шкільному класі, бібліотеці або кабінеті географії з використанням атласів, глобусів, відеоматеріалів, документальних фільмів та інших джерел.

Віртуальні екскурсії, що використовують сучасні цифрові сервіси — онлайн-карти, 3D-панорами, аерофото- та супутникові зображення, симулятори природних явищ. Такі екскурсії дозволяють повноцінно «відвідати» Амазонію, Сахару, Антарктиду чи Маріанську западину, не виходячи зі школи.

Види екскурсій за тематикою материків та океанів:

- Євразія. Учні знайомляться з найбільшим материком світу, його кліматичним різноманіттям, ландшафтами, річковими системами (Єнісей, Лена, Дунай), природними зонами та особливостями населення. Окрему увагу можна приділити Гімалаям, Сибіру, пустелі Гобі, тундрі, природі Середземномор'я.

Африка. Це материк найспекотнішого клімату, з унікальними ландшафтами — Сахара, тропічні ліси Конго, савани Сходу Африки. Віртуальна екскурсія може включати перегляд карт рельєфу, вивчення Нілу, Танганьїки, ознайомлення з особливостями флори та фауни континенту.

Північна Америка. Під час екскурсій учні досліджують Великі озера, Кордильєри, прерії, гейзери Йеллоустоуна, пояснюють різноманіття кліматичних зон та вплив океанічних течій.

Південна Америка. Акцент робиться на Амазонії, Андах, плато Бразилії, Патагонії. Учні досліджують роль Амазонки як найбільшої річкової системи світу, а також унікальні природні комплекси Гвіанського нагір'я.

Австралія. Особливий материк із багатьма ендемічними видами. Під час екскурсії можна вивчати Великий Бар'єрний риф, пустелю Велика Піщана, евкаліптові ліси та культурні особливості корінних австралійців.

Антарктида. Це материк холоду та вітрів. Віртуальні екскурсії дозволяють спостерігати за льодовими щитами, айсбергами, також можна аналізувати дані станцій дослідників та проблеми зміни клімату.

Океани — це глобальні системи, що впливають на клімат, біорізноманіття та діяльність людини. Навчальні екскурсії можуть охоплювати такі теми:

Тихий океан. Учні вивчають тектонічну активність Тихоокеанського вогняного кільця, глибоководні западини (Маріанська), рифи, циркуляцію вод та вплив течій на клімат Азії та Америки.

Атлантичний океан. Аналізуються течії Гольфстрім і Лабрадорська, їхній вплив на Європу, вивчаються форми рельєфу океанічного дна, екосистеми та проблеми забруднення.

Індійський океан. Огляд мусонних процесів, коралових екосистем та унікальної біоти, а також ролі океану в регіональній економіці.

Північний Льодовитий океан. Спостереження за крижаним покривом, арктичними течіями, особливостями життя в умовах полярного клімату.

Щоб екскурсія була ефективною, учні можуть виконувати такі завдання:

- аналізувати карти природних зон материків;
 - визначати типи клімату та їхні межі;
 - досліджувати вплив океанічних течій;
 - порівнювати біорізноманіття різних частин світу;
 - аналізувати супутникові знімки рельєфу й берегових ліній;
 - складати таблиці відмінностей між природними комплексами.

Такі завдання сприяють формуванню навичок критичного мислення та аналітичних здібностей; роблять уроки цікавими й змістовними; допомагають дітям краще орієнтуватися у глобальному природному просторі; формують громадянську та екологічну свідомість; розвивають уміння працювати з різними джерелами інформації — картами, геоінформаційними системами, відеоматеріалами; допомагають зрозуміти, наскільки різноманітною та водночас взаємопов'язаною є природа планети.

Навчальні екскурсії з географії материків та океанів — це ефективний інструмент розвитку пізнавальної активності школярів, формування глобального бачення світу, виховання екологічної культури та практичних географічних умінь.

3.3 Навчальні екскурсії з курсу фізичної географії України

Навчальні екскурсії з фізичної географії України можуть проводитися як безпосередньо на природі, так і у формі віртуальних подорожей або кабінетних. Головним завданням таких занять є формування цілісного уявлення про природні умови та ресурси України, закономірності їхнього поширення й взаємозв'язки між окремими компонентами природних комплексів.

Безпосереднє знайомство з природою України сприяє усвідомленню її цінності та необхідності збереження. Експерсії дозволяють наочно побачити, чим відрізняються природні зони та регіони країни.

Експерсії можна умовно поділити на кілька основних типів:

1. Експерсії з вивчення рельєфу. Учні знайомляться з особливостями формування рівнин, гір, вододілів, долин і терас. Україна має різноманітний рельєф, що дозволяє проводити різні типи експерсій: на Поліссі можна спостерігати зледенілі форми рельєфу; у центральній частині — денудаційні рівнини та височини; на Поділлі — каньйони та глибокі долини річок; у Карпатах — молоді складчасті гори з характерними хребтами та полонинами; у Криму — платоподібні гірські масиви та яри.

Такі експерсії навчають учнів аналізувати походження рельєфу, визначати його основні елементи, розуміти вплив рельєфу на клімат, ґрунти та рослинність.

2. Експерсії до водних об'єктів.

Україна має густу річкову мережу, значну кількість озер та водосховищ, що дає можливість для різноманітних експерсій.

На таких заняттях учні можуть:

- спостерігати роботу річкових процесів: течію, русла, заплаву;
- визначати типи озер та їх походження;
- досліджувати болота та їхній вплив на місцеві екосистеми;
- аналізувати водні ресурси та проблеми їхнього раціонального використання.

3. Експерсії з вивчення кліматичних умов

Клімат України є помірно континентальним, але має значні регіональні відмінності. Експерсії можуть включати:

- спостереження за температурою, вітром, хмарністю, кількістю опадів;
- встановлення метеорологічних приладів;
- аналіз кліматичних даних, зібраних самостійно.

4. Ландшафтні експерсії.

Ці екскурсії спрямовані на вивчення цілісних природних комплексів: взаємодію рельєфу, клімату, гідрографії, ґрунтів та біоти. Ландшафтні спостереження є найвищою формою польових досліджень для школярів.

Практичні завдання під час екскурсій: визначення сторін горизонту; побудову профілів рельєфу; відбір ґрунтових зразків; спостереження за водними об'єктами; фотофіксацію природних явищ; складання опису ландшафтів; нанесення об'єктів на карту маршруту. Такі завдання сприяють розвитку дослідницьких умінь та відповідального ставлення до природи.

Екскурсії формують у школярів цілісне бачення природи, виховують почуття відповідальності за навколишнє середовище та сприяють формуванню національної ідентичності через пізнання природного багатства України.

3.4 Навчальні екскурсії з економічної та соціальної географії України.

Навчальні екскурсії з економічної та соціальної географії України відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні в учнів комплексного та практичного розуміння господарського розвитку нашої держави, особливостей розміщення населення, промисловості, сільського господарства, сфери послуг, транспорту та інших складових національної економіки. Соціально-економічна географія вивчає взаємодію людини, суспільства та господарства з навколишнім середовищем, а навчальні екскурсії дозволяють побачити ці процеси «на живо» і зрозуміти їхню реальну сутність.

Головною перевагою таких екскурсій є поєднання теоретичних знань із практичним досвідом: учні мають можливість аналізувати виробничі підприємства, міську інфраструктуру, демографічні процеси, організацію транспортних систем, торговельні мережі, аграрні господарства та інші елементи соціально-економічного простору. Це формує в школярів економічне мислення, навички аналізу статистичних даних, розуміння регіональних диспропорцій та чинників розвитку територій.

Навчальні екскурсії з економічної та соціальної географії України мають такі основні цілі: Формування в учнів практичних уявлень про економіку країни.

Розвиток умінь аналізувати господарські об'єкти та соціальні явища. Формування економічної та громадянської компетентності. Знайомство з особливостями регіонального розвитку України.

Розвиток дослідницьких навичок виявляється у роботі зі статистикою, картами, документами, проводити опитування та робити висновки.

Навчальні екскурсії можна умовно поділити на кілька типів, залежно від їхнього змісту та місця проведення:

1. Виробничі та промислові екскурсії
2. Екскурсії до аграрних підприємств та господарств
3. Екскурсії з міської географії
4. Екскурсії з демографічної та соціальної географії
5. Екскурсії в галузі транспорту

Навчальні екскурсії з економічної та соціальної географії України мають значний виховний та освітній ефект: формують розуміння економічних процесів; сприяють професійній орієнтації; розвивають критичне мислення; вчать оцінювати сучасний стан української економіки; показують взаємозв'язок між діяльністю людей та розвитком територій; виховують відповідального громадянина та економічно грамотну особистість.

Навчальні екскурсії з економічної та соціальної географії України є невід'ємним компонентом якісної географічної освіти. Вони забезпечують формування цілісного бачення економіки держави, допомагають учням зрозуміти взаємозалежність природних, соціальних та господарських чинників і сприяють розвитку аналітичних та практичних навичок. Такі екскурсії не лише поглиблюють знання, але й формують світогляд, здатність оцінювати реалії сучасного суспільства та відповідально ставитися до розвитку країни.

4. ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ З ГЕОГРАФІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗМІСТУ

Для встановлення ефективності географічних екскурсій при формуванні екологічних цінностей був використаний метод педагогічного експерименту. Для цього було обрано паралельні класи у одному з яких проводилась екскурсія з елементами дослідницької діяльності, а для іншого використовувалися виключно традиційні форми освітньої роботи на уроках. Далі результативність порівнювалась шляхом проведення анкетування та усного опитування. Педагогічні експерименти були проведені під час проходження виробничих практик на базі Кам'янець-Подільського ліцею «Славутинка», Хмельницької обласної ради. Для варіативності було реалізовано експерименти у різних вікових групах 8 та 11 класи, із типових фізико- та соціально-економічних географічних тематик.

4.1. Формування екологічної свідомості та світогляду під час географічних екскурсій з вивчення природних об'єктів.

Для дослідження ефективності формування екологічних цінностей під час екскурсій із дослідження природних об'єктів було обрано тему Дослідження водних об'єктів (на прикладі річки Смотрич). Реалізоване у межах 8-Б класу Кам'янець-Подільського ліцею «Славутинка», Хмельницької обласної ради.

Тема: Дослідження річки

Тип екскурсії: польове практичне дослідження

Тривалість: 45–90 хв

Місце проведення: ділянка річки Смотрич в межахм. Кам'янець-Подільський на ділянці Гончарної башти.

1. Мета екскурсії

Сформувати в учнів уміння досліджувати річкову систему в природних умовах; закріпити знання про річкову долину, русло, заплаву, береги, течію, притоки; навчити визначати напрямок течії, швидкість течії, ширину русла,

робити прості вимірювання. Розвивати спостережливість, уміння працювати з польовими приладами; формувати навички аналізу та узагальнення природних явищ; розвивати вміння працювати в групах. Виховувати бережливе ставлення до водних ресурсів; формувати екологічну свідомість; сприяти усвідомленню значення річок для природи й людини.

2. Обладнання: компаси або мобільні додатки для визначення напрямку; рулетка або мірна стрічка; пластикові пляшки/поплавці для вимірювання швидкості течії; секундоміри; блокноти, олівці, планшети для записів; фотоапарат або телефон для фіксації об'єктів; аптечка.

3. Хід екскурсії

I. Організація здобувачів освіти до дослідницької діяльності (5 хв).

Пояснення правил безпеки біля води. Ознайомлення з метою й планом роботи. Розподіл учнів на групи (1 — вимірювання ширини, 2 — швидкість течії, 3 — опис берегів, 4 — водні рослини та тварини).

II. Вступна бесіда (5–10 хв).

Коротка розповідь учителя про річку: назва річки, басейн, притоки; значення річок у природі; вплив людини на річкові системи; характерні елементи річкової долини: русло, заплава, тераси, меандри, перекати, плесо.

III. Основна частина — практичне дослідження (30–50 хв)

1. Визначення напрямку течії.

Учні за допомогою компаса визначають, у якому напрямку тече річка. Порівнюють зі шкільною картою чи онлайн-картою.

2. Вимірювання ширини русла.

На рівній ділянці натягують мірну стрічку або використовують рулетку. Роблять два-три вимірювання для точності. Фіксують результат у зошитах.

3. Визначення швидкості течії.

Метод поплавця: група учнів вибирає легкий предмет (паличку, пластикову пляшку); відмірюють відрізок, наприклад 10 метрів; запускають поплавець і засікають час, за який він проходить відстань; формула: $v = s / t$, де v — швидкість течії.

4. Опис річкових берегів

Учні описують: круті чи пологі береги, наявність рослинності, ознак ерозії, слідів діяльності людини. Фіксують зміни у структурі берегів.

5. Вивчення рослинного та тваринного світу.

Спостерігають за рослинністю прибережної зони (очерет, рогіз, водорості). Визначають можливих мешканців: ракоподібні, молюски, риби, птахи. Роблять фотооблік або короткі замальовки.

6. Аналіз стану води. (без забору проб, лише візуальне спостереження).

прозорість, запах, колір; наявність сміття; сліди забруднення; оцінка антропогенного впливу.

IV. Підсумкова бесіда (5–10 хв).

Орієнтовні запитання: Які особливості має річкова долина на дослідженій ділянці? Які фактори впливають на ширину та швидкість течії? Як людина впливає на стан річки? Чому важливо зберігати чистими водні ресурси?

V. Домашнє або післяекскурсійне завдання

Підготувати міні-звіт (1–2 стор.), де вказати: мету; місце проведення; результати вимірювань; висновки. Створити картосхему дослідженої ділянки річки.

6. Очікувані результати

Учні знають основні елементи річкової системи; уміють визначати напрямок і швидкість течії; можуть описати річкову долину та береги; аналізують екологічний стан водойми; формують навички роботи в польових умовах.

Екологічні цінності: розуміння залежності природи річкової долини від особливостей функціонування русла; встановлення причинно-наслідкового зв'язку впливу господарської діяльності та стану русла річки, формування негативного оцінкового ставлення до засмічування берегів у результаті стихійної рекреації.

Екскурсія була проведена 17.10.2024. під керівництвом вчителя-методиста Шинкарчук Ольги Петрівни для 8-Б класу. Прийняли участь 19 здобувачів освіти.

Процес екскурсії відповідав плану-конспекту. Для проведення досліджень здобувачі освіти були розділені на дві підгрупи. Під час інструментальних досліджень виникали окремі труднощі із доступом до річкового русла через захащення та заболоченість ділянок берегів.

Після повернення до класу була реалізована підсумкова фронтальна бесіда. Яка зокрема передбачала виявлення сформованості уявлень про екологічний стан ділянки річки в місці проведення досліджень. В її процесі здобувачі освіти виокремили три типи деструктивного антропогенного впливу:

- Засмічення заплави річки побутовими відходами;
- Виражений пірогенний вплив;
- Перетворення русла і берегів річки через забудову.

Для порівняльного ефекту реалізоване анкетування учасників екскурсії та контрольного класу (Додаток Б).

Аналіз відповідей демонструє такі особливості формування базових цінностей що виявляються у формуванні суб'єктивних суджень:

У випадку запитань із відповідями на вибір переважна більшість учасників опитування 32 із 39-ти обрали однакові варіанти, що обумовлено засвоєнням навчального матеріалу та власним життєвим досвідом. Відмінність стосувалася виключно кольору води, де правильну відповідь дали учасники екскурсії, які встановлювали фактори що її провокують.

При відкритих варіантах відповідей більш повні варіанти надані учасниками екскурсії, та підтримані оціночними судженнями з використанням прикметників негативного змісту (недопустимі, шкідливі, руйнівні, небажані). Що свідчить про формування ціннісних уявлень.

4.2. Дослідження екологічного стану міського парку.

Для дослідження ефективності формування екологічних цінностей під час екскурсій із дослідження соціально-економічних об'єктів було обрано тему екологічного стану міського парку (на прикладі міського парку м. Кам'янець-Подільський). Реалізоване у межах 11-А класу Кам'янець-Подільського ліцею «Славутинка», Хмельницької обласної ради.

Тема: Екологічний стан міського парку

Тип екскурсії: природничо-екологічне дослідження

Тривалість: 45–90 хв

Місце проведення: міський парк / сквер / рекреаційна зона

1. Мета екскурсії

Сформувати уявлення про екологічні показники стану зелених зон міста; навчити проводити візуальний та простий кількісно-якісний аналіз паркових екосистем; закріпити знання про чинники забруднення та охорони навколишнього середовища. Розвивати спостережливість, уміння аналізувати природні та антропогенні об'єкти. Формувати навички роботи в групах та вміння робити власні висновки; вдосконалювати навички фіксації результатів польових досліджень. Виховувати відповідальне й дбайливе ставлення до зелених зон; формувати екологічну культуру та активну громадянську позицію щодо збереження природи міста.

2. Обладнання: блокноти, олівці або планшети для записів; рулетка / мірна стрічка (за потреби); пакети або рукавички для прибирання сміття (за погодженням); фотоапарати або мобільні телефони для фіксації об'єктів; лупи для огляду рослин; аптечка.

3. Хід екскурсії

I. Організація здобувачів освіти (5 хв). Інструктаж з правил безпеки у громадських місцях та під час роботи в природі. Оголошення теми, мети та завдань екскурсії.

Розподіл учнів на групи: флора; фауна; стан ґрунту та покриття; забруднення та антропогенний вплив; благоустрій і рекреаційні функції парку.

II. Вступна бесіда (5–10 хв) Пояснення: значення міських парків як екологічних «островів»; функції зелених насаджень (киснеутворення, зменшення шуму, очищення повітря, рекреація).

Типові екологічні проблеми міських зелених зон: забруднення, ущільнення ґрунту, витоптування трави, зменшення біорізноманіття, неправильна обрізка дерев, сміття, неконтрольоване відвідування.

III. Основна частина — польове дослідження (30–50 хв)

1. Оцінка стану рослинності Група «Флора» визначає: видовий склад дерев і кущів; стан крон (наявність сухих гілок, пошкоджень, омели); наявність хвороб чи шкідників; покриття трав'яного шару (густе, зріджене, витопане). Фіксують результати, роблять фото.

2. Спостереження за тваринним світом. Група «Фауна»: веде підрахунок виявлених видів птахів, комах, дрібних тварин; визначає місця їхнього існування (кущі, водойми, дерева); фіксує ознаки зникнення або зменшення кількості тварин через антропогенний вплив.

3. Дослідження ґрунту та покриття. Група «Ґрунт і поверхня» оцінює: ступінь ущільнення ґрунту (на стежках, газонах, під деревами); наявність ерозії; вологість ґрунту; вплив людей (витоптування доріжок, стоянки велосипедів, піші маршрути поза стежками).

4. Аналіз забруднення. Група «Антропогенний вплив» фіксує: кількість і типи сміття; наявність недопалків, пластикових пляшок, паперу; забруднення водойм (якщо є); шумове забруднення; сліди вандалізму чи руйнування інфраструктури. Учні фотографують проблемні ділянки та можуть зробити мапу забруднення.

5. Оцінка благоустрою та рекреаційних функцій. Група «Благоустрій» аналізує: стан доріжок, лавок, освітлення; наявність урн для сміття та їх заповненість; інформаційні таблички (про рослини, правила поведінки);

зонування парку (дитячі майданчики, спортивні зони, тихі зони); доступність для маломобільних груп.

IV. Узагальнення та обговорення результатів (10–15 хв)

Здобувачі освіти повертаються до центральної точки та презентують свої спостереження. Орієнтовні питання для обговорення: Які ділянки парку мають найкращий екологічний стан? Де виявлено найбільший антропогенний вплив? Чи достатньо рослинного й тваринного різноманіття? Як стан благоустрою впливає на поведінку людей і збереження природи? Які заходи можна запропонувати для покращення екологічного стану?

V. Підсумок екскурсії (3–5 хв).

Учитель узагальнює: значення міських парків для здоров'я людей і клімату міста; важливість правильної поведінки у зелених зонах; роль кожного громадянина у збереженні екосистеми парку.

6. Домашнє або післяекскурсійне завдання

Підготувати звіт із висновками щодо екологічного стану парку. Створити фотоколаж або міні-презентацію «Проблеми та рішення для нашого парку». Створити екологічну карту парку з позначенням чистих і проблемних зон. Розробити план покращення екологічної ситуації, наприклад проєкт «Зелена варта».

7. Очікувані результати

Після екскурсії учні: розуміють екологічні показники стану міських зелених зон; уміють аналізувати флору, фауну, ґрунт і ступінь забруднення; можуть робити висновки про стан екосистеми парку; виявляють екологічні проблеми та пропонують рішення; формують навички польової роботи та екологічної грамотності.

Екологічні цінності: розуміння відповідності антропогенного об'єкта до природнього; встановлення причинно-наслідкового зв'язку впливу господарської діяльності та перетворення природних компонентів, формування оцінкового ставлення рівня комфортності перебування населення в межах об'єкта.

Експедиція була проведена 6.10.2025. під керівництвом вчителя-методиста Шинкарчук Ольги Петрівни для 11-А класу. Прийняли участь 14 здобувачів освіти.

У процесі організації досліджень здобувачі освіти були розділені на п'ять підгруп. Процес досліджень не склав труднощів оскільки чіткий розподіл обов'язків та сформована мотивація до організації досліджень забезпечили збалансовану командну роботу.

За результатами екскурсії проведена дискусія щодо екологічного стану парку і комфортності його для жителів міста.. За результатами дискусійної бесіди було встановлено такі екологічні особливості об'єкту навчального дослідження:

- Видовий склад дерев близький до природних, що відповідає ландшафту який існував тут у минулому;
- Біорізноманіття невелике;
- У окремих місцях виявлені ерозійні процеси та порушення рівня ґрунтових вод.
- засмічення не виявлено

Для порівняльного ефекту реалізоване анкетування учасників екскурсії та контрольного класу (Додаток Б).

Відповіді анкет продемонстрували незначні розбіжності для питань із фіксованими відповідями та суттєві відмінності у оцінці екологічного стану міського парку за результатами відкритих відповідей. Зокрема 17 із 29-ти обрали однакові варіанти, що визначається їх емпіричними знаннями про стан парку із повсякденного досвіду.

У випадку відкритих відповідей учасники екскурсії наводили конкретні факти та показники що підтверджували їх висновки про екологічний стан парку. Зокрема використовувались пояснення «через непродумане будівництво», «невідповідність природній рослинності», «активізація ерозійних процесів». Це у підсумку є свідченням засвоєння еколого-світоглядних понять.

РОЗДІЛ 5. ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ З ГЕОГРАФІЇ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

5.1. Переваги екологічної освіти в структурі географічних екскурсій.

Екологічна освіта у сучасному світі перестала бути другорядним елементом навчального процесу. В умовах глобальних кліматичних змін, зростання антропогенного навантаження та необхідності пошуку сталих моделей розвитку, роль екологічної свідомості стає визначальною для майбутніх поколінь. Однією з найбільш ефективних форм екологічної освіти виступають географічні екскурсії, які поєднують теорію та практику, забезпечуючи глибоке занурення учнів у природне середовище та соціально-економічний контекст території. Головні переваги цього демонструє Рис. 5.1.1.

Однією з головних переваг екологічної освіти під час географічних екскурсій є можливість безпосереднього спостереження природних об'єктів та процесів. На відміну від уроків у класі, де знання передаються у вигляді текстів, презентацій чи відеоматеріалів, екскурсія дозволяє побачити екосистеми «вживу». Учні можуть наочно переконатися, як виглядають різні типи ґрунтів, які рослини домінують у певному ландшафті, як змінюється рельєф або як взаємодіють між собою компоненти природи.

Такий досвід має велике педагогічне значення, оскільки формує емоційний зв'язок з природою. Коли школяр бачить чисту річку, торкається кори столітнього дерева чи спостерігає за птахами у природному середовищі, виникає внутрішня мотивація берегти довкілля. Емоційне сприйняття є потужнішим за абстрактні знання, бо залишає глибокий слід у свідомості.

Географічні екскурсії створюють унікальні умови для виховання екологічно відповідальної поведінки. Під час спостереження за природою діти вчаться не лише аналізувати природні явища, а й осмислювати власну роль у збереженні довкілля. Вони бачать наслідки людської діяльності: засміченість

лісових територій, зниження рівня води у річках, ерозію ґрунтів або зникнення певних видів рослин.

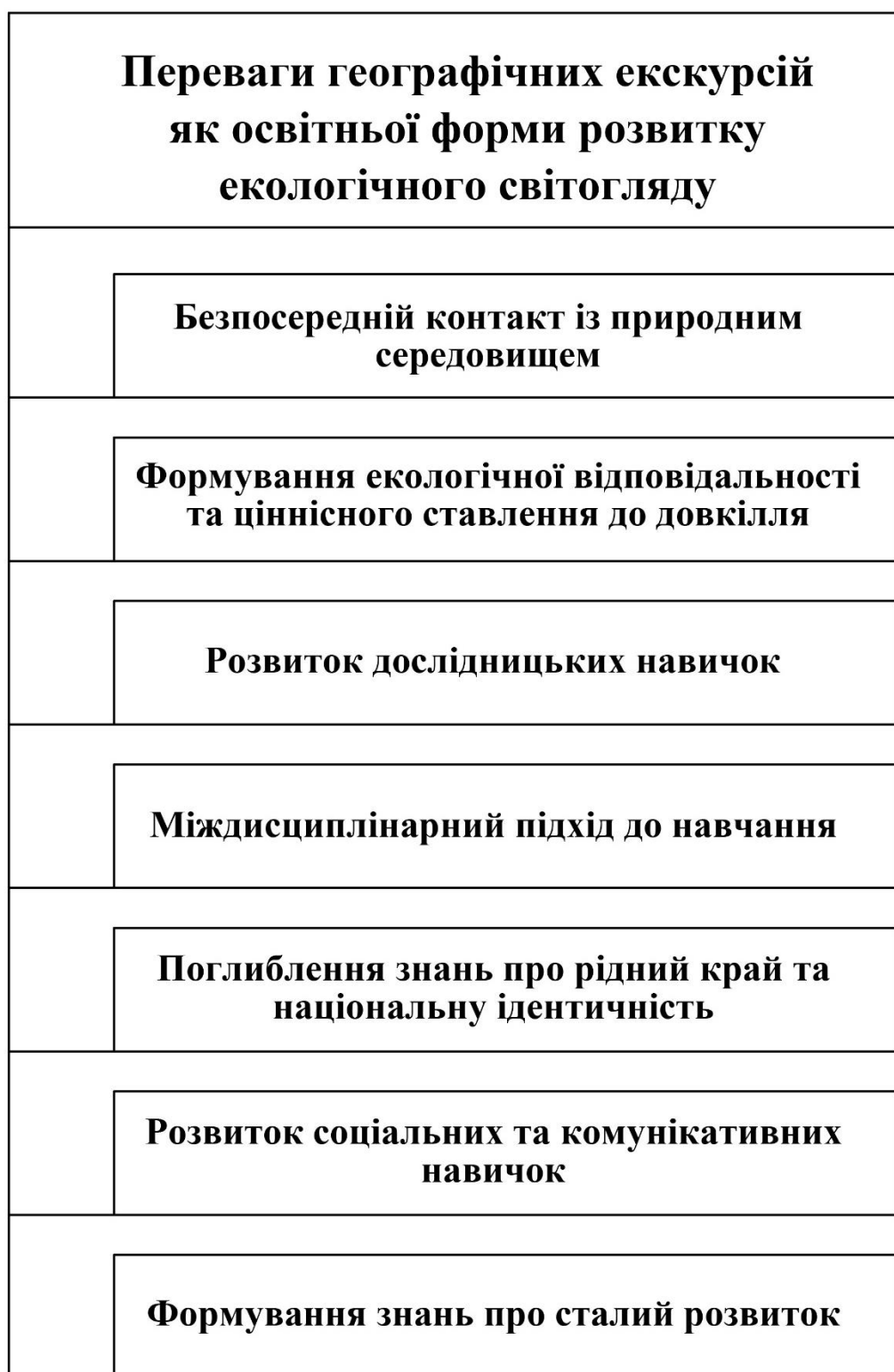

Рис. 5.1.1. Переваги географічних екскурсій, як форми розвитку екологічного світогляду

Спостерігаючи такі приклади, учні починають замислюватися над тим, які дії призводять до подібних змін та як їх уникнути. На цьому етапі дуже важливим є формування цінностей сталого розвитку, коли дитина розуміє, що майбутні покоління також мають право на чисте повітря, якісну воду та здорові екосистеми. Географічні екскурсії допомагають виховати готовність не лише не завдавати шкоди природі, а й брати участь у її відновленні.

Екскурсії створюють основу для активної дослідницької діяльності. На відміну від пасивного отримання інформації. Це сприяє розвитку наукового мислення та навичок роботи з приладами і картографічними матеріалами. Діти вчаться висувати гіпотези та перевіряти їх, аналізувати отримані дані й робити висновки. У такий спосіб екологічна освіта переходить із суто теоретичної у практично орієнтовану, а учні отримують не лише знання, а й компетентності, які можуть бути корисними в майбутній професійній діяльності.

Екологічна освіта, інтегрована в географічні екскурсії, сприяє синтезу знань з різних наук. Досліджуючи природне середовище, учні використовують знання з біології, хімії, фізики, історії, економіки та навіть соціології. Наприклад, аналізуючи стан водойми, потрібні знання про хімічний склад води, біологічні ланцюги, фізичні властивості течії та антропогенний вплив.

Такий підхід розвиває системне мислення та допомагає учням зрозуміти, що реальні природні процеси не підпорядковуються межах шкільних предметів. Природа є цілісною, і лише інтеграція знань дозволяє її повноцінно досліджувати. Це також сприяє формуванню усвідомлення того, що екологічні проблеми є комплексними та потребують міждисциплінарних рішень.

Географічні екскурсії — ефективний спосіб підвищити інтерес до вивчення рідного краю. В Україні є безліч унікальних природних об'єктів: степи, заповідники, Карпати, Полісся, Чорноморське узбережжя, річкові системи, лісові масиви. Контакт із цими територіями сприяє глибшому розумінню природного багатства країни та відповідальності за його збереження.

Крім того, під час екскурсій учні знайомляться з культурними та історичними особливостями територій: традиціями місцевих громад, їхнім способом життя, історичним досвідом господарювання. Це допомагає формувати національну ідентичність, адже учні починають розуміти, що природа та культура нерозривно пов'язані між собою.

Географічні екскурсії зазвичай передбачають роботу в групах, виконання спільних завдань, аналіз результатів у команді. Це сприяє: розвитку навичок співпраці; навчанню слухати та поважати думки інших; умінню розподіляти обов'язки та відповідальність; розвитку лідерських якостей.

Командна робота формує відчуття взаємодопомоги та солідарності, що є важливими елементами екологічної культури. Учні розуміють, що збереження довкілля — це спільна справа, яка потребує участі кожного. Під час екскурсій вони вчаться працювати разом для досягнення спільної мети, наприклад, під час прибирання території, маркування стежок, участі у волонтерських природоохоронних акціях.

Поняття сталого розвитку передбачає гармонійне поєднання економічних, екологічних та соціальних аспектів. Під час географічних екскурсій цей концепт може бути продемонстрований на реальних прикладах. Учні дізнаються, як функціонують заповідники, національні парки, які моделі землекористування є екологічно безпечними, як громади впроваджують практики енергоефективності чи переробки відходів.

Такі знання формують розуміння того, що сталий розвиток — це не абстрактне поняття, а конкретні практики, які кожна людина може застосувати у власному житті. Географічні екскурсії допомагають закласти фундамент для формування екологічно свідомих громадян, які здатні робити відповідальні вибори.

Важливою перевагою географічних екскурсій є їхній позитивний вплив на фізичне та ментальне здоров'я учнів. Перебування на свіжому повітрі сприяє зміцненню імунітету, покращенню настрою, зниженню рівня стресу. Під час

активної ходьби чи підйому в гори учні отримують фізичне навантаження, що є корисним для їхнього розвитку.

Природне середовище має заспокійливий ефект: споглядання лісу, води, гірських пейзажів або широких степів сприяє відновленню психологічного балансу. У сучасному світі, де діти часто проводять багато часу перед екранами, такі виїзди є надзвичайно корисними.

Географічні екскурсії відкривають можливості для практичної природоохоронної діяльності. Це можуть бути: прибирання територій; участь у посадці дерев; встановлення інформаційних табличок у природних зонах; допомога у догляді за стежками та екомаршрутами; участь у моніторингових програмах (наприклад, спостереження за птахами чи станом річок).

Такі дії мають велике виховне значення, адже учні бачать результат власної праці та розуміють її користь для громади й довкілля. Це сприяє формуванню активної життєвої позиції та усвідомленню того, що навіть невеликі кроки можуть мати позитивний екологічний ефект.

Під час географічних екскурсій школярі вчаться критично оцінювати інформацію, яку вони отримують з різних джерел. Наприклад, учитель може порівняти дані з підручника із реальним станом території, показавши, що екосистеми змінюються і потребують постійного моніторингу. Це допомагає розвивати навички критичного аналізу, які є важливими у сучасному інформаційному суспільстві.

Учні вчаться ставити запитання: Чому ліс вирубують? Звідки береться забруднення річки? Як зміни клімату впливають на місцевість? Такий підхід розвиває здатність мислити самостійно та робити власні висновки.

Екологічна освіта під час географічних екскурсій є надзвичайно ефективною формою навчання, що сприяє всебічному розвитку учнів. Вона поєднує практичні навички, емоційне сприйняття, міждисциплінарність, розвиток критичного мислення та формування цінностей, необхідних для відповідального ставлення до природи. Екскурсії не лише поглиблюють знання про довкілля, а й формують покоління громадян, здатних будувати суспільство

сталого розвитку. У сучасних умовах такі підходи є не просто корисними, а необхідними для майбутнього України та світу..

5.2. Недоліки екологічної освіти в структурі географічних екскурсій.

Попри численні переваги, географічні екскурсії як форма навчання мають і певні недоліки, які можуть ускладнити або знизити ефективність екологічної освіти. Деякі з цих проблем пов'язані з організаційними аспектами, інші — з рівнем підготовки учасників, матеріальними ресурсами чи індивідуальними особливостями учнів. Аналіз недоліків дозволяє краще зрозуміти, з якими перешкодами стикається школа або громада, впроваджуючи практичне екологічне навчання, та як їх можна подолати.

Великі організаційні витрати. Одним із найпомітніших недоліків є значні організаційні витрати, які супроводжують проведення географічних екскурсій. Планування маршруту, забезпечення транспорту, харчування, медичного супроводу, придбання необхідного обладнання для спостережень — усе це потребує фінансових вкладень. Для закладів освіти, особливо у невеликих громадах, такі витрати можуть бути суттєвими. Часто брак коштів обмежує можливість регулярного проведення екскурсій або змушує обирати менш інформативні маршрути.

До того ж, велике навантаження покладається на педагогів, які мають підготувати документацію, узгодити маршрути з адміністрацією, забезпечити безпеку та вирішувати логістичні питання. Через це організаційні бар'єри можуть стати серйозною перешкодою для системного проведення екологічних заходів.

Ризики для безпеки учнів. Перебування у природному середовищі завжди пов'язане з певними ризиками для здоров'я та безпеки. Серед основних небезпек можна виділити: травмування під час руху пересічною місцевістю; укуси комах або контакт із отруйними рослинами; ризик зустрічі з дикими тваринами; погодні умови, що можуть змінитися раптово; небезпеку перебування поблизу водних об'єктів або крутих схилів.

Усі ці фактори вимагають підвищеної уваги з боку педагогів та наявності чітких інструкцій із техніки безпеки. Однак навіть за найкращої підготовки не завжди можна уникнути непередбачуваних ситуацій. Через це деякі заклади освіти уникають проведення далеких або складних екскурсій, обмежуючись більш безпечними, але менш змістовними маршрутами.

Погодні умови як обмежувальний фактор. Проведення більшості географічних екскурсій залежить від погодні умов, що робить процес недостатньо гнучким. Дощ, сильний вітер, спека чи холод можуть зробити перебування у природі небажаним або навіть небезпечним. Часто погода змушує скасовувати або переносити заплановані навчальні заходи, що порушує освітній графік і знижує ефективність навчання.

Крім того, навіть якщо екскурсія відбувається, несприятливі погодні умови можуть суттєво знизити концентрацію учнів та їхню здатність сприймати матеріал. Діти, яким холодно або незручно, гірше зосереджуються на навчанні, а отже, зміст екологічної освіти не засвоюється повною мірою.

Нерівний доступ учнів до екскурсій. Ще одним недоліком є соціальна нерівність, яка може виникати внаслідок участі у географічних екскурсіях. Деякі родини не мають можливості забезпечити дитину необхідним одягом, харчуванням чи оплатити певні витрати на поїздку. Це призводить до нерівного доступу різних груп учнів до екологічної освіти.

У результаті частина школярів може залишатися осторонь позашкільних заходів, втрачаючи можливість отримати важливий досвід. Це створює дисбаланс у рівні знань та екологічної свідомості, що негативно позначається на якості освіти в цілому.

Недостатній рівень підготовки педагогів. Ефективність екологічної освіти залежить від того, наскільки добре підготовлений педагог. Проте в реальності багато вчителів мають недостатній досвід роботи у польових умовах або не володіють сучасними екологічними методиками. Через це екскурсія може перетворитися на звичайну прогулянку без глибокого аналітичного змісту. До

можливих проблем належать: недостатня кількість актуальних наукових знань; невміння користуватися польовими приладами; відсутність чіткої методики проведення спостережень; обмежені навички організації великих груп у природі. Погано організована екскурсія може не лише не принести користі, а й створити непотрібні ризики та втрату часу.

Обмежений обсяг навчальної інформації. Попри загальну користь екскурсій, вони мають обмеження щодо глибини та обсягу матеріалу, який може бути опрацьований у польових умовах. Часто під час виїзду неможливо детально вивчити складні екологічні процеси, оскільки: бракує часу; немає можливості використати лабораторне обладнання; увага учнів розсіюється; зовнішні фактори (шум, вітер, погода) заважають зосередженню.

У класі інформація може бути подана структуровано та глибоко, а під час екскурсії її часто доводиться значно скорочувати. Тому екологічна освіта в польових умовах іноді дає лише загальне уявлення про проблему без глибокого аналізу.

Складність контролю навчального процесу. На відміну від класної кімнати, де вчитель має повний контроль над процесом навчання, під час екскурсій це значно складніше. Діти можуть: відволікатися на сторонні подразники; розбігатися територією; втрачати увагу; спілкуватися між собою замість виконання завдання.

Через це педагогові важче забезпечити системність та дисципліну. У великій групі важко контролювати виконання кожним учнем навчальних завдань, що знижує загальний рівень засвоєння матеріалу.

Можливість поверхневого сприйняття екологічних проблем. У деяких випадках екологічна освіта під час екскурсій може бути надто поверхневою, якщо вчитель обмежується загальними коментарями або демонстрацією окремих об'єктів. Учні можуть побачити наслідки забруднення або порушення екосистем, але не зрозуміти глибинних причин, механізмів та можливих рішень.

У результаті формується фрагментарне уявлення про екологічні проблеми, яке не сприяє розвитку критичного мислення. Учні не завжди пояснюють взаємозв'язки між економічною діяльністю, соціальними процесами та станом довкілля.

Психологічні бар'єри та індивідуальні особливості. Не всі учні однаково комфортно почуваються у природному середовищі. Деякі можуть відчувати: страх перед комахами чи тваринами; дискомфорт від бруду чи фізичної активності; тривогу через нову обстановку; небажання брати участь у спільних спостереженнях.

Такі фактори можуть суттєво знизити ефективність екологічної освіти, адже дитина, яка перебуває у стані стресу, не спроможна повноцінно сприймати інформацію.

Хоча географічні екскурсії є цінним інструментом екологічної освіти, вони мають низку суттєвих недоліків, які потрібно враховувати під час їхнього планування та проведення. Високі організаційні витрати, ризики для безпеки, залежність від погоди, соціальна нерівність, недостатня підготовка педагогів, складність контролю групи, фізичні та психологічні бар'єри учнів — усе це може значною мірою знизити ефективність навчального процесу.

ВИСНОВКИ

Проведення авторських навчальних екскурсій з географії є необхідною умовою організації ефективного освітнього процесу. Проведення досліджень, як форми отримання знань та формування світоглядних цінностей є найкращим засобом організації діяльності здобувачів освіти. Відповідно вивчення умов ефективної реалізації географічних екскурсій дозволить оптимізувати можливості формування екологічних цінностей як основи екологічного світогляду.

Основні підходи до розробки і реалізації географічних екскурсій обумовлені принципами здійснення позаурочної роботи: добровільність, зв'язок із навчанням, практична спрямованість, зацікавленість, індивідуалізація. При їх дотриманні географічні екскурсії перетворюються у дієвий засіб мотивації освітнього процесу та усвідомлення практичної цінності одержаних навиків. Власне організація навчальних досліджень під час екскурсій визначається: коректним вибором тематики; формуванням групи; Планом дослідження; реалізацією досліджень в польових умовах, презентацією результатів та об'єктивним оцінюванням здобувачів освіти.

Важливе значення для ефективності еколого-освітньої роботи має правильний вибір типу екскурсії: за відношенням до тематики, місця в структурі викладання навчального матеріалу, особливостей діяльності чи мети реалізації. Ретельна розробка контенту навчальних екскурсій повинне опиратися на їх внутрішню структуру, а саме розробку підготовчого, основного та підсумкового етапів у процесі яких добираються форми і засоби які найкраще впливатимуть на формування та розвиток екологічних цінностей.

Проведені педагогічні експерименти під керівництвом педагога практика Шинкарчук О.П. на базі Кам'янець-Подільського ліцею «Славутинка» Хмельницької обласної ради довели переваги ефективності формування екологічних цінностей під час екскурсій фізико-географічної та соціально-економічної тематики. Так в безпосередніх учасників сформувалися практичні

уявлення щодо причинно-наслідкових екологічних зав'язків між компонентами середовища та наслідки антропогенного впливу на природні об'єкти.

Результати роботи продемонстрували переваги та недоліки реалізації географічних екскурсій у системі освітньої діяльності. Серед переваг варто відзначити: безпосередній контакт із природним середовищем, формування екологічної відповідальності та ціннісного ставлення до довкілля, розвиток дослідницьких навичок, міждисциплінарний підхід до навчання, поглиблення знань про рідний край та його еко-ідентичність, розвиток комунікативних навичок, формування знань про сталий розвиток.

Поряд із перевагами існує ряд труднощів які потрібно враховувати при розробленні і реалізації екскурсій: високі організаційні витрати, ризики для безпеки учнів, погодні умови як обмежувальний фактор, нерівний доступ учнів до екскурсій. Недостатній рівень підготовки педагогів, обмежений обсяг навчальної інформації, складність контролю навчального процесу, можливість поверхневого сприйняття екологічних проблем, психологічні бар'єри та індивідуальні особливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Н. В. Екологічне виховання учнів у процесі вивчення географії. Київ: Педагогічна думка, 2018. 176 с.
2. Балашова О. В. Методика проведення шкільних географічних екскурсій. Харків: Основа, 2017. 128 с.
3. Бида О. А. Польові методи в географічній освіті: теорія і практика. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020. 212 с.
4. Борисенко В. Й. Краєзнавство та екологічна освіта в школі. Київ: Генеза, 2016. 192 с.
5. Вербицький В. В. Екологічні цінності та сталий розвиток: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2021. 144 с.
6. Герасименко Т. В. Природоохоронні аспекти шкільної географічної освіти. Одеса: Астропринт, 2019. 160 с.
7. Голуб Г. О., Стадник Г. В., Цимбал С. В. Методика навчання географії в закладах загальної середньої освіти. Київ: Логос, 2020. 320 с.
8. Гришко В. М. Краєзнавство та екскурсійна діяльність у школі. Полтава: АСМІ, 2021. 188 с.
9. Іваненко П. Л. Екологічна компетентність учнів: формування засобами географії. Чернігів: ЧДПУ, 2018. 156 с.
10. Дудник І. О. Географічні маршрути та їх використання у шкільній освіті. Чернігів: Десна, 2018. 120 с.
11. Жук Ю. О. Практичні заняття та екскурсії з географії. Київ: НПУ ім. М. Драгоманова, 2017. 110 с.
12. Кайдановська О. С. Освітнє краєзнавство: технології проведення екскурсій. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. 208 с.
13. Капіруліна С. В. Екскурсійні методи у викладанні природничих дисциплін. Харків: Освіта, 2019. 144 с.
14. Коберник С. Г. Польові практики в шкільній географії. Умань: УДПУ, 2016. 132 с.

15. Коваленко І. І. Позакласна робота з географії: екскурсійний компонент. Київ: Освіта України, 2021. 150 с.
16. Кравченко М. В. Географічні екскурсії та польові практики у Новій українській школі. Київ: Освіта України, 2022. 112 с.
17. Литвиненко О. Л. Педагогічні аспекти організації природничих екскурсій. Запоріжжя: ЗДУ, 2020. 136 с.
18. Лукашевич О. С. Шкільне краєзнавство та екскурсійна діяльність. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 152 с.
19. Максимчук А. І. Методика проведення тематичних екскурсій з географії. Івано-Франківськ: Плай, 2017. 140 с.
20. Маринич О. М. Польові дослідження та навчальні практики з географії України. Київ: Либідь, 2020. 260 с.
21. Масляк П. О. Географічна освіта: сучасні практики, екскурсії, польові заняття. Київ: Знання, 2018. 218 с.
22. Михайлюк О. Ф. Регіональне краєзнавство та шкільні екскурсії. Чернівці: ЧНУ, 2021. 130 с.
23. Назарук М. М. Польові дослідження в шкільній географії: методологія і технології. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2021. 248 с.
24. Паливода О. М. Екскурсія як форма педагогічної взаємодії. Вінниця: ВДПУ, 2017. 104 с.
25. Паламарчук М. М. Географічні ландшафти України: матеріали для екскурсій. Київ: Вища школа, 2015. 420 с.
26. Пилипенко О. І. Екологічні цінності в системі шкільної географічної освіти. Український географічний журнал. 2020. № 2. С. 45–54.
27. Природничо-географічний факультет КНУ ім. Т. Шевченка. Польові практики з географії: навч.-метод. рек. Київ, 2019. 64 с.
28. Руденко Л. Г. Ландшафтна освіта і екскурсійна діяльність. Київ: КНУ, 2019. 312 с.
29. Савенко М. В. Активні методи навчання на природі. Херсон: ХДУ, 2020. 140 с.

30. Семенова Н. О. Теорія та практика організації навчальних екскурсій у школі. Дніпро: Ліра, 2018. 180 с.
31. Соболев В. І. Сталый розвиток та екологічне мислення школярів. Дніпро: Ліра, 2018. 208 с.
32. Стадник Г. В. Географічна освіта в контексті формування екологічної культури. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. 178 с.
33. Толочко, С. В., & Васюк, О. В. (2025). Формування екологічних цінностей у здобувачів освіти засобами проєктно-дослідницької діяльності. Педагогічна Академія: наукові записки, (14).
34. Шевченко Л. М. Екологічне виховання учнів під час краєзнавчих екскурсій. Педагогічні науки. 2019. № 12. С. 98–105.
35. Маринич О. М. Фізична географія України. Київ: Либідь, 2020. 368 с.
36. Пустовіт Г. П. Методика викладання природознавства і географії. Київ: Освіта, 2017. 256 с.
37. Руденко Л. Г. Ландшафтна екологія. Київ: КНУ, 2019. 312 с.
38. Тімець Н. О. Екологічні знання та екскурсійна діяльність школярів. Педагогіка та інноваційна освіта. 2018. № 4. С. 63–72.
39. Фурдуй Р. О. Географія природи: навч. посіб. Львів: Видавництво ЛНУ, 2016. 284 с.
40. Шуберт Р. Основи екології: підручник. Київ: Видавництво КНЕУ, 2019. 298 с.
41. Паламарчук М. М. Географічні ландшафти України. Київ: Вища школа, 2015. 420 с.
42. Чуйко О. С. Формування екологічної культури під час шкільних екскурсій. Екологічний вісник. 2021. № 3. С. 12–17.
43. Яцик В. М. Екологічна безпека і природоохоронна діяльність. Київ: Наукова думка, 2018. 260 с.